

TALLINNA PEDAGOOGIKAÜLIKOO
SOTSIAALTEADUSTE DISSERTATSIOONID

TALLINN PEDAGOGICAL UNIVERSITY
DISSERTATIONS ON SOCIAL SCIENCES

9

**PÕLVKONDLIKUD MUUTUSED
EESTIMAA VENE PEREKONDADE KASVATUSES:
SOTSIOKULTUURILINE KÄSITUS**

Analüütiline ülevaade

INNA JÄRVA

 TPÜ KIRJASTUS

TALLINN 2004

Kasvatusteaduste osakond, kasvatusteaduste teaduskond, Tallinna Pedagoogikaülikool, Tallinn, Eesti.

Dissertatsioon on lubatud kaitsmisele filosoofiadoktori kraadi taotlemiseks kasvatusteaduste alal 26.01.2004 Tallinna Pedagoogikaülikooli kasvatusteaduste doktorinõukogu poolt.

Oponendid: Jüri Orn (pedagoogikakandidaat, TPÜ professor)
Ph.D. David Vseviov (EKA erakorraline professor)

Juhendaja: Maie Vikat (pedagoogikakandidaat, TPÜ emeriitprofessor)

Kaitsmine toimub 26. märtsil 2004. aastal kell 10.00 Tallinna Pedagoogikaülikoolis, Viru väljak 2, ruumis 20.

Trükitud:
OÜ VALI PRESS
Pajusi mnt 22
48104 Põltsamaa

ISSN 1406-4405 (trükis)
ISBN 9985-58-311-6 (trükis)

ISSN 1736-0730 (*on-line*, PDF)
ISBN 9985-58-312-4 (*on-line*, PDF)

© Inna Järva, 2004

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	4
1. KASVATUSE SOTSIOKULTUURILINE KÄSITUS	6
2. PÕLVKOND KUI SOTSIOKULTUURILINE TERVIK	6
3. AJALOOLINE TAGASIVAADE VENE PERELE SOTSIOKULTUURILISESTVAATENURGAST	7
4. EMPIIRILINE UURIMUS PÕLVKONDLIKEST MUUTUSTEST EESTIMAA VENE PEREKONDADES	7
4.1. UURIMUSE EESMÄRK JA METOODIKA.....	7
4.2. VALIM JA KORRALDUS.....	9
4.2.1. Esseed	10
4.2.2. Anketeerimine	10
4.2.3. Lasteaiaõpetajate kirjalik küsitlus ja anketeerimine	11
4.2.4. Joonistustest	11
4.3. UURIMISTULEMUSTE ANALÜÜS	11
4.3.1. Vanem põlvkond keskmise põlvkonna mälestustes	11
4.3.2. Keskmise põlvkond noorema põlvkonna mälestustes.....	13
4.3.3. Noorem põlvkond	14
4.4. PÕLVKONDADE KASVATUSPRINTSIIPIDE JA VÄÄRTUSTE VÕRDLEV ANALÜÜS.....	16
4.5. ARUTELU	22
KOKKUVÕTE	24
EDUCATIONAL CHANGES IN THREE GENERATIONS OF RUSSIAN FAMILIES LIVING IN ESTONIA: SOCIO-CULTURAL APPROACH Summary	29
KOKKUVÕTTES KASUTATUD ALLIKAD	34

SISSEJUHATUS

Pere on unikaalne keskkond, milles kujunevad välja lapse isiksus, emotsionaalne maailm, etniline, kultuuriline ja sotsiaalne kood, eneseteadvus, sotsiaalsete ja perekondlike rollide muster ning käitumismallid. Olles terviklikuks süsteemiks, on perekond osa kultuurist, kuna seda mõjutavad sügavalt mitte ainult peresuhted, vaid ka ajaloolised, kultuurilised ja etnilised faktorid. Samas on perekond osa ühiskonnast, mis, arenedes koos sellega, jääb selle konservatiivseks ja stabiliseerivaks jõuks. Pere esmaseid funktsioone on ühiskonna tulevaste kodanike taastootmine.

Ajaloolisel arenguteel on Eestimaa vene elanikkond viimase poole sajandi jooksul läbinud kaks suurt transformatsiooni seoses Eestisse elama asumisega ning Eesti Vabariigi taasiseseisvumisega. Eriti intensiivseks osutus teine transformatsioon, kus olemasolevale sotsiokultuurilisele kogemusele esitasid väljakutseid intensiivselt arenev integratsiooniprotsess, kultuuriline globaliseerumine, vesterniseerumine, virtuaalse ning massikultuuri pealetung ja sotsiaalses mõttes möödaniku suurtootmise kokkuvarisemise tagajärjel suurenenud sotsiaalne mobiilsus ja majanduslik ebastabiilsus vene kogukonna seas. Sellest, kuivõrd on vene pere suuteline uuenenud sotsiokultuurilises situatsioonis sotsialiseerima oma lapsi, tuginedes oma kasvatus-kultuurilistele traditsioonidele, oleneb paljuski vene arvuka rahvusgrupi, aga ka Eesti tulevane saatus.

Muutuvas keskkonnas saab uurida perekasvatust ainult tervikliku sotsiokultuurilise lähenemise kaudu. See eeldab laiema tausta kaasamist uuringusse, kus on arvesse võetud nii kultuurilised faktorid kui ka sotsiaalsed suhted. J. Orni kinnitusel “pole mõeldav, et kasvatusteadus saab jääda truuks pedagoogilisele autonoomiale, ignoreerides kasvatustegelikkuses toimuvat sotsiaalset ja kultuurilist tingitust” (Orn 1998: 15, autori sõrendus. I.J.). Sügavalt sotsiokultuurilisteks nähtusteks võib pidada nii lapsepõlve, lapsevanemate kasvatusstiile kui ka kasvatust ennast. Ühelt poolt on kasvatus kultuurifenomen, kuna kasvatustegelikkuses kõik – “alates kasvatuses eesmärkidest ja lõpetades lapse karistamisega – on nii või teisiti kultuurifenomenid” (samas) ning lapse sissekasvamise kultuuri on arenguks selle sõna tähenduses (Выготский 2000: 728). Ainult uurides lapse sissekasvamist kultuuri kasvatuses kaudu, võib mõista, kuidas kujuneb välja ühe rahvusliku koosluse inimlik pale. Teisalt aga on perekasvatusse kaasatud sotsiaalsed suhted nii mikro- kui ka makrotasandil ning nende seosed ühiskonnaga. Seega on pereuuringutele orgaaniliselt omane sotsiokultuuriline vaatenurk, mis aga oleks ebatäiuslik, kui arvesse poleks võetud ajalist faktorit, kuna muutusi kasvatuses on võimalik ja vajalik vaadelda ajaloolise evolutsiooni kaudu, mis toob kaasa põlvkondliku lähenemise vajaduse – vajaduse uurida, millised on põlvkondlikud kasvatussüsteemid nende kultuurilises ja sotsiaalses kontekstis.

Eelöeldust tuleneb uurimisprobleem: kas ja kuivõrd on kasvatus muutunud Eestimaa vene perekondades kolme põlvkonna dünaamikas.

Eestis elavaid vene perekondi on seni uuritud äärmiselt tagasihoidlikult. Etnograafilisel tasandil on neid küll uurinud Grigorjeva (Григорьева, Шлыгина, Будина 1996), tema uurimuses on aga kasvatusprobleemid pälvinud üsna vähest tähelepanu. Perekonnaväärtusi vene kultuuris on käsitlenud V. Neborjakina (2002), kelle artikkel sisaldab palju märkimisväärset vene perekondliku kasvatuses kohta. Kahjuks aga on antud artikkel teoreetilist laadi ning ei sisalda empiirilist uurimust, mille tõttu võib seda käsitleda vaid kui üldist sissejuhatust probleemi. Mõnel määral on kasvatuslikke probleeme vene peredes uurinud S. Linde (2001), kuid tema käsitlus piirdub enamasti laste väärkohtlemise ilmingutega peredes. Seega võib väita, et Eestimaa vene perede seni läbiviidud uuringud on tehtud etnograafia või sotsiaaltöö tasandil. Tuleb nentida laste kasvatuses pühendatud

uurimuste puudumist vene perede kohta ka Venemaal, kus viimastel aastakümnetel ilmunud kirjandus kuulub valdavalt kas psühholoogia või sotsioloogia valdkonda ning kus laste kasvatust puudutavad vaid lapsevanematele mõeldud populaarsed väljaanded.

Käesoleva töö uurimisobjektiks on kasvatus Eestimaa vene perekondades kolme põlvkonna vältel, uurimisaineks – kasvatus sotsiokultuuriline dünaamika läbi kolme põlvkonna.

Käesoleva töö eesmärgid:

- esitada põlvkondliku kasvatus kirjeldamiseks teoreetiline mudel;
- võrdlevalt analüüsida Eesti vene perede kasvatust erinevates põlvkondades.

Ülesanded.

- Konstrueerida kontseptuaalne raamistik kasvatus põlvkondlike muutuste kirjeldamiseks.
- Määratleda empiirilisel teel põlvkondade ajalised piirid.
- Tuua välja kasvatus iseloomulikud sotsiokultuurilised tunnused.
- Selgitada välja kasvatus sotsiokultuurilised erinevused põlvkonniti.
- Esitada uurimistulemused paradigmaatilise modelleerimise tasandil.

Oma uurimusega loodab autor leida kinnitust järgmisele lähtehüpoteesile: põlvkonniti on Eestimaa vene perede kasvatuses toimunud sotsiokultuurilisest kontekstist tulenevad põhjapanevad muutused.

Vastavalt töö probleemiseadele ja eesmärgile on töö üles ehitatud teoreetilisele analüüsile ning empiirilisele uurimusele. Väitekirja aluseks on valitud sotsiokultuuriline lähenemine, mis lubab seostada kasvatust kolme põlvkonna peredes ühiskonnas toimunud sotsiokultuuriliste muudatustega. Põlvkondlik uurimus annab võimaluse vaadelda perekasvatust kolme tervikliku süsteemina, määratledes teatavaid sotsiokultuurilisi seaduspärasusi ja üldsuundi. Lähtuvalt uurimisaine eripärast ja sotsiokultuurilise uuringu interdistsiplinaarse olemuse põhimõtetest, on käesolevas töös tähtsad kasvatusteaduslikud traditsioonid, etnograafiline lähenemine ja semiootiline vaatenurk (kasvukeskkond kui jagatud tähenduste ruum). Empiirilise uurimise metodoloogia põhineb kvalitatiivsete ja kvantitatiivsete uurimismeetodite kombineeritud disainil, kasutatud on ka triangulatsiooni. Kvantitatiivne uurimus põhineb anketeerimisel, kvalitatiivse uurimuse lähteks on esseed, kirjalik küsitlus ja laste joonistused.

Autor ei vaatle kasvatus diskursiivseid aspekte, kuna keelekasutus ja -problemaatika väljub oma mitmetahulisuse ja kõikehõlmavuse tõttu antud töö raamidest ning peaks kujutama endast eraldi uurimuse teemat. Lähtuvalt töös valitud lähenemisest on kasvatusuhete põlvkondliku transformatsiooni lahtimõtestamisel tuginetud Töenniesi *Gemeinschaft* i ja *Gesellschaft* i teooriale.

Esimeses peatükis kirjeldatakse sotsiokultuurilise lähenemise olemust ja üldprintsiipe ning nende printsiiptide rakendamise eripära kasvatusteaduslikus uuringus. Teises peatükis peatutakse põlvkonnamõiste erinevatel liigitustel ja esitatakse omaenda lähenemisviis. Kolmas peatükk keskendub vene pere kasvatus temaatikale. Neljas peatükk on pühendatud uurimistulemuste analüüsile.

1. KASVATUSE SOTSIOKULTUURILINE KÄSITUS

Dissertatsiooni esimeses kirjeldatakse sotsiokultuurilise lähenemise olemust ja üldprintsipi ning nende printsiipide rakendamise eripära kasvatusteaduslikus uuringus.

Pereuuringud võimaldavad kasutada erinevate lähenemiste laia spektrit, kus kõrvuti tavapäraste sotsioloogiliste, psühholoogiliste ja kultuur-teoreetiliste käsitlemistega on esindatud ka kaoseteooria (Ward 1995). Sotsiokultuuriline lähenemine erineb neist oma interdistsiplinaarsuse poolest, kuna põhineb arusaamal, et inimene on universaalselt mitmemõõtmeline biosotsiokultuuriline olend, kes kehastab endas keerulist tervikut looduslikust, kultuurilisest ja sotsiaalsest algest.

Sotsiokultuurilise lähenemise puhul on pere kasvatuslikus uuringus määrava tähtsusega indiviidi nägemine kasvatusel subjektna koostegevuse ja dialoogi kaudu teiste subjektidega, kultuuri ning sootsiumi autonoomia ja nende omavaheline seostatus, kasvatusel iseloomu vastavus sootsiumi omadustele ajas ja ruumis.

Vaadeldes kasvatusel tegelikkust sotsiokultuurilisest perspektiivist, on võetud arvesse seda, mis määratleb just antud kasvatusel tegelikkuse sotsiokultuurilise eripära – need on toimingute kasvatusel motiivid. Kultuurifilosoof Alfred Schutz (1964: 11) eristab igas sotsiaalses toimingus kaks motiivi: selleks et (*in-order-to*) ja sellepärast et (*because of*), mis on tema järgi erineva tähendusega: esimene on toimingu integraalne osa, teine aga nõuab refleksiooni, analüüsi ja mõtisklust. Vastavalt M. Weberile (2002: 38) põhinevad sotsiaalsel tegelikkuse motiivid eesmärkidel, väärtustel, emotsioonidel ja traditsioonidel. Maslow täiendab Weberit, väites, et motiivid kujundavad inimeste käitumist mitte iseenesest, vaid vajaduste kaudu (Maslow 1970).

Kasvatus kaasab sümboolseid tähendusi minevikust ja tulevikust ning olulist osa mängib keskkond, selle sümboolid ja tähendused. Käesolevas doktoritöös on peatatud vaid mõnedel neist: väärtused, kultuuri- ja kasvatusnormid, traditsioonid, muusika ja mänguasjad.

Sotsiaalsete ja perekondlike suhete käsitlemisel on tuginetud Tönniesi kahele sotsiaalsuhete tüübile, mida Tönnies määratleb kui *Gemeinschaft* ja *Gesellschaft* (Тённый 2002: 379). *Gemeinschaft* on soojuse, üksmeele, vastastikuse mõistmise ja usalduse alusel põhinev hingeline suhe. Tönniesi järgi on *Gemeinschaft*'i väljendajateks perekond, kirik, kultuuriline traditsioon, rahvus, sugukond ja kooslus, mis põhinevad ühise kultuuri, keele või vaimuse ühtsusel. *Gesellschaft* ehk mehhaaniline ühtsus eeldab teadlikul osalemisel ja ratsionaalsel vahetusel põhinevaid suhteid. Siia kuuluvad eelkõige ühiskond ja ühiskondlikud suhted, avalik maailm, poliitika, majandus ja teadus.

2. PÕLVKOND KUI SOTSIOKULTUURILINE TERVIK

Teises peatükis peatatakse põlvkonnamõiste erinevatel liigitustel ja esitatakse omaenda lähenemisviis.

Põlvkond on tähtsaimad mõisteid kasvatusel, kuna just sotsiokultuurilise kogemuse edasiandmine ühelt põlvkonnalt teisele moodustab paljuski nii kasvatusel eesmärgi kui ka aine. Samas põhjustab põlvkond suuri muutusi sotsiokultuuris, kuna muutus, mille nii või teisiti toob ellu põlvkond, on maailma kui terviku muutmine. Põlvkondlikud muutused ja nende järjepidevus moodustavad inimkonna arengu aluse.

Sümboolse põlvkonna põhimõtetest lähtub oma uuringutes I. Kraav (1998), E. Kaimre (1999) vaatleb kolme antropoloogilist põlvkonda, siinkirjutaja on võtnud oma uurimuse aluseks kronoloogilise põlvkonna põhimõtted.

3. AJALOOLINE TAGASIVAADE VENE PERELE SOTSIOKULTUURILISEST VAATENURGAST

Kolmas peatükk keskendub vene pere kasvatuses teematikale.

Üldistades patriarhaalset vene perekasvatust, võib nentida, et selle eesmärgiks on indiviidi viimine normatiivsesse vastavusse oma kogukonnaliikme rolliga, mida omandatakse passiivselt. Kultuurisümbolitel on selge normatiivne, kanooniline ja rituaalne tähendus. Ühelt poolt on keskkond anonüümne, kuna inimene pole sellest vaba isikuna eraldunud, teiselt poolt aga kujutab ta dimensiooni, kus indiviidi käitumine on viimseni allutatud ühiskondlikule kontrollile. Valitsevad kollektiivsed väärtused: solidaarsus kogukonnaga ja vastastikune abi, negatiivseteks väärtusteks on deklareeritud enesearmastus ja individualism. Naise staatus on madal ja allutatud mehele. Lapse staatus on ambivalentne: õigusteta jätmine reaalses elus ning pühakuks tunnistamine sümboolsel tasandil. Kasvatus põhineb monoloogilisusel, sest lapsel puudub sõnaõigus. Kasvatuse tähtsad komponendid on usk ja laste kaasamine põllumajanduslikele töödele. Olulist osa kasvatuses mängib füüsiline karistus.

Pärast 1917. aastat oli Nõukogude Venemaa poliitikas võetud üldine kurss ka perekondliku kasvatuse alavääristamisele, kuna naises nähti eelkõige tootmisprotsessist osavõtjat. Siiski oli see protsess naise jaoks positiivne: naine sai perekondlikult ja poliitiliselt võrdseks mehega, oli kehtestatud õigus lahutusele ja oli kaotatud ebaseadusliku lapse staatus. Füüsilise karistuse osa nõrgenes, kuid siiski pälvis ta tähtsat osa mõjutamisvahendite arsenalis, füüsilist karistust kombineeriti humaansemate meetoditega – veenmise, mõjutuse, hirmutamise ja psühholoogilise töötlemisega.

Üldistades tendentse nüüdisaja Venemaa peredes, võib väita, et situatsioon vene peres on piisavalt seotud pere üldkriisi situatsiooniga kogu Euroopas, mille nähud Venemaal leiavad enamasti oma lokaalse transformatsiooni, olles lisaks veel võimendunud üldise sotsiaalpoliitilise ja majandusliku kriisiga.

4. EMPIIRILINE UURIMUS PÕLVKONDLIKEST MUUTUSTEST EESTIMAA VENE PEREKONDADES

4.1. UURIMUSE EESMÄRK JA METOODIKA

Käesoleva uurimuse eesmärgiks on võrdlevalt analüüsida Eesti vene perede kasvatust erinevates põlvkondades.

Toetudes teema teoreetilisele käsitlusele, on lähtehüpotees konkretiseerunud ja jaguneb neljaks hüpoteesiks:

- nüüdisaja vene peret iseloomustavad muutused, mis on iseloomulikud tänapäeva üldeuroopalikule perele: pere nukleariseerumine, sündivuse vähenemine, abikaasade autonoomia pere ja sugulaste suhtes ning vabaabielude arvu kasv;

- kasvatusväärtused, mis lähtuvad kollektivistliku kultuuri eripärast, on asendunud individualistlike kasvatusväärtustega;
- pidevalt väheneb isa roll laste kasvatamisel;
- vaimsel ühtsusel põhinevaid suhteid (*Gemeinschaft*) on välja vahetamas funktsionaalsetel põhimõtetel organiseeritud suhted (*Gesellschaft*).

Vanema ja keskmise põlvkonna andmete analüüs põhineb kombineeritud disainil, mis kombineerib anketeerimist ja esseede analüüsi.

Nagu juba eespool mainitud, on lähtuvalt uurimisaine eripärast ja sotsiokultuurilise uuringu interdistsiplinaarsetest põhimõtetest antud töös tähtsad kasvatusteaduslikud traditsioonid, etnograafiline lähenemine ja semiootiline vaatenurk (kasvukeskkond kui jagatud tähenduste ruum). Esseed on töödeldud ja organiseeritud domeenianalüüsi (*domain analysis*) meetodil (Spradley 1979; Neuman 1991). Antud meetodi valik oli tingitud asjaolust, et vastavalt Spradley'le kujutab domeenianalüüs etnograafilise uuringu meetodit, mis annab samas võimaluse läbi sotsiaalselt ja kultuuriliselt tüüpiliste ühikute väljatoomise modelleerida põlvkonna perekasvatust tervikliku sotsiaalse kehana. Domeenianalüüs vastab optimaalselt kasvukeskkonna kui semiootilise ruumi uuringu vajadustele.

Vastavalt Neumanile (1981) on domeeni osade all mõeldud kultuurilise (pro kasvu) keskkonna baasühikuid: õu ehk hoov, pere suhtlusring, lasteaed, vanemad, jne. Domeeni osade asetus kasvukeskkonnas võimaldab interpreteerida perekasvatust laiemas sotsiokultuurilises kontekstis, kuna rõhuasetus on asetatud mitte ainult domeenile, vaid ka semantilisele seosele, mis näitab, kuidas on mingi mõiste loogiliselt sisse ehitatud domeeni (*is a part of*). Antud töös kujutab domeen endast kolmest osast koosnevat skeemi: liigitatud mõiste ehk domeeniühik (hoov, lasteaed jne) ————— semantiline side (on millegi osa) ————— kattev termin ehk domeen (kasvukeskkond).

Noorema põlvkonna uurimus kujutab endast allikate triangulatsiooni.

A. Lasteiaõpetajate kirjalik küsitlus ja anketeerimine, mille analüüs põhineb segadisainil (*mixed-design*). Kirjaliku küsitluse materjalid on töödeldud vastavalt põhistatud teooria (*grounded-theory*) põhimõtetele (Strauss, Corbin 1998; Glaser, Strauss 1967).

B. Perekondade uurimine kombineeritud disaini näol: kvalitatiivne uuring (esseed) ja kvantitatiivne uurimus (anketeerimine).

C. Laste joonistuste analüüs, mis põhineb J. H. Dileo meetodikal (Дилео 2001).

Triangulatsiooni vajadust tingis mitte ainult pelk arusaam, et “erinevate andmeallikate ja meetodite kasutamine triangulatsioonis võimaldab neutraliseerida üksikmeetodi nõrkust” (Niglas 2001: 21), vaid ka põhimõttelised probleemid, mis tulid välja esseede analüüsimise protsessis. Nimelt selgus, et respondendid, kes olid võimelised üksikasjalikult kirjeldama oma lapsepõlvkasvatust, löid sealjuures suhteliselt vaese ja ähmase pildi sellest, kuidas nad ise oma lapsi kasvatavad (vaatamata asjaolule, et laste kasvatus on enamikule respondentidest erialane tegevus). Selline reaalsuse nägemisviis kinnitab M. Weberi sententsi: “reaalse tegevuse subjektiivne mõte on enamasti kas ainult pooleldi teadvustatud või üldse teadvustamata. Tegutsev indiviid pigem tunneb seda ebamääraselt, kui kujutab seda selgelt ette, valdavas osas on tegevus impulsiivne või harjumuspärane” (Weber 2002: 34). Weber väidab, et seda tõsiasja peab tegelikkuse analüüsil arvestama iga ajalooline ja sotsioloogiline käsitlus. Taotlus laiendada respondentide “ideaalpilti” sellest, kuidas nad kasvatavad oma lapsi, on sügavamaks ajendiks allikate triangulatsiooni kasutamisel nooremas põlvkonnas, kus kasvatust on vaadeldud lapsevanema, lasteaiaõpetaja ning lapse seisukohalt.

Käesolev uurimus lähtub sotsiokultuurilise uuringu läbiviimise traditsioonidest. Kuna aga töö uurimisobjektiks oli ühe rahvusliku grupi peredes teostatav kasvatus, sai uurimust ettevalmistaval etapil, uurimisprotseduuride ja -korralduse organiseerimisel oluliseks etnograafiline lähenemine uuringule.

Vastavalt Maxwellile põhineb etnograafiline uuring induktiivsel, holistilisel ja *emic*-analüüsi kategooriatel. Etnograafilist uuringut on võimalik kaasata ka uuringuvõrgustikku, mis võtab arvesse erinevate rühmade süstemaatilise võrdluse, selleks et määratleda keskkonna mõju (Maxwell, Bashook, Sandlow 1986: 126).

Maxwell (Maxwell jt 1986: 124) sõnastab etnograafilise uuringu põhieeldused:

- etnograafiline uuring põhineb uurija suhteliselt intensiivsel ja pikaajalisel lülitumisel keskkonda;
- ta vajab holistilist, kontekstuaalset lähenemist keskkonnale ja uurimuseks valitud probleematikale;
- ta kirjeldab ja analüüsib keskkonda respondentide vaatenurgast rohkem kui kõrvalseisja uurija seisukohalt.

Suur osa etnograafilise meetodi pooldajatest (Гирц 1997; Goertz, Le Compte 1984) ei sea oma uuringute eesmärgiks kausuaalsete seoste väljatoomist. Siiski, Maxwell väidab, et etnograafiline lähenemine võimaldab sügavamalt mõista ka kausuaalseid seoseid (Maxwell jt 1986: 125–126). Parima mõistmise keskkonnast ja selles toimuvatest protsessidest aga saab sotsiokultuurilise uuringu puhul, kui kombineerida etnograafilisi uuringuid traditsiooniliste kvantitatiivsete meetoditega.

Põhinedes Maxwelli etnograafilise uuringu põhimõtetele, püüab käesoleva töö autor:

- rakendada etnograafilise uuringu põhimõtteid küsimustiku koostamisel;
- võtta arvesse ka respondentide subjektiivselt tajutavaid omadusi, s.t omadusi, mida respondentid toovad välja oma põlvkonna erinevustena võrreldes seda teiste põlvkondadega;
- rakendada etnograafilisi protseduure uuringu valiidsuse tõstmisel (vestlused, ankeedi sisuline korrigeerimine vene rahvusest respondentide poolt).

Vastavalt etnograafilise uuringu põhimõtetele – lähtuda respondentidepoolsest probleemi nägemisest – olid esseed mitte ainult kvalitatiivse uuringu aluseks, vaid need olid kaasatud ka küsimustiku koostamise protseduuri. Selleks oli tehnilise kodeerimise teel välja toodud kasvatusega seotud tüüpilised teemad, mille põhjal oli koostatud küsimustik. Küsimustik oli eelnevalt läbi arutatud vestlustes vene rahvusest respondentidega, seda täiendasid ja parandasid neli vene rahvusest lasteaiaõpetajat, kes, võttes aluseks antud küsimustiku, lõid oma ankeetküsitluse ning viisid läbi katseuurimuse. Pärast selle läbiviimist pidas autor vajalikuks täiendada ankeeti uurimuse kontseptsiooni väljatoomisele suunatud küsimuste ja kontrollküsimustega.

4.2. VALIM JA KORRALDUS

Omaette probleemiks osutus põlvkondade ajaline määratlemine, probleem, milles Ortega-y-Gasseti järgi on määravaks mitte matemaatiline, vaid ajalooline täpsus (Ortega-y-Gasset 2000: 263).

Lähtumine empiirilistest andmetest osutus ainuõigeks materjali põlvkondadesse liigitamisel. Vanem põlvkond kujutas endast homogeenset rühma sünniaastatega 1920–1944. Keskmise põlvkonna alguse sünniaastateks on tinglikult määratletud Teise maailmasõja lõpuaastad.

Need ajapiirid leidsid kinnitust ka paljudes keskmise põlvkonna uurijate töodes (Titma 2001; Коровицына 1999: 8; Inglehart 1971: 998). Probleemiks osutusid noorema põlvkonna kujunemise algusaastad. Empiirilised andmed näitavad marginaalse rühma kujunemist möödunud sajandi 60. aastate lõpus ja 70. aastate alguses. Noorema põlvkonna kujunemisperioodi alguseks on võetud tinglikult eelmise sajandi seitsmekümnendad aastad, mille õigsus leiab kinnitust ka Korovitsõna töös (Коровицына 1999: 3).

Kronoloogiline faktor pole ainsaks kriteeriumiks põlvkonna pikkuse määratlemisel, siin on tähtsaks peetud ka sünnijärjestust, kus andmed on võetud lähtuvalt noorema lapse vanusest. Ankeeteerimisandmete analüüsis ei võetud arvesse peresid, kus õdede-vendade vanusevahe oli väga suur, samuti ei leidnud rakendust ka üksikvanemate peresid kajastavad esseed ja ankeedid, kuna autor pidas tähtsaks kasvatuslike, aga mitte sotsiaalsete probleemide väljatoomist. Üksikvanema pered oleksid moonutanud pildi isa osalemisest lapse kasvatamisprotsessis kahe vanemaga peredes. Kahjuks ei peegelda uurimisandmed andmeid kasvatamise kohta probleemsetes peredes.

Noorema põlvkonna sünniaastateks on 1970–1988. Järgnevat põlvkonda, kuhu kuuluvad kuni 15aastased lapsed ja noorukid, hakkame selles töös tinglikult nimetama sirguvaks põlvkonnaks. See jaotus langeb üldjoontes kokku Tolstõhhi (Толстых 2000: 160) uurimusega, kus ta jagab viimase kohordirühma kahte ossa: noored (20–24aastased) ja noorukid (kuni 20 eluaastani).

4.2.1. Esseed

Vanema põlvkonna kasvatust peegeldavad 66 respondendi esseed keskmisest põlvkonnast. Perekasvatus keskmise põlvkonna peredes on välja toodud noorema põlvkonna 61 respondendi refleksiooni kaudu. Noorema põlvkonna respondentide esseed üldistavad materjali 57 noorema põlvkonna pere kohta, kus kasvavad lapsed vanuses 3–13 eluaastat.

Aastatel 2000–2002 valmis Tallinna Pedagoogilise Seminari sotsiaaltöö ja alushariduse osakonna üliõpilastelt 153 esseed. Keskmine essee pikkus oli 12–15 lehekülge, seega ulatus kvalitatiivsete allikate üldmaht 1800 leheküljeni.

4.2.2. Anketeerimine

2002. aasta detsembris ja 2003. aasta jaanuaris oli Tallinna Pedagoogilise Seminari sotsiaaltöö ja alushariduse osakonna vene õpperühmade üliõpilaste seas edasiandmiseks antud 500 ankeeti, kes jagasid need laiali vene perekondades oma linnas. Anketeerimisega olid hõlmatud Tallinn, Pärnu, Sindi, Mustvee, Narva, Kohtla-Järve, Jõhvi ja Haapsalu. Tagasi saadi 341 ankeeti, millest oli tunnistatud uuringukõlblikuks 329.

Vanema põlvkonna kvantitatiivne uuring toimus keskmise põlvkonna respondentide mälestuste kaudu nende lapsepõlvkodu kohta. Keskmise põlvkonna kvantitatiivne uuring hõlmas 168 noorema põlvkonna respondenti, kes hindasid oma vanemate poolt antud kasvatust. Noorema põlvkonna kvantitatiivne uuring põhines 164 ankeedi andmetel, kus noorema põlvkonna respondendid reflekteerisid oma laste kasvatamist.

4.2.3. Lasteaiaõpetajate kirjalik küsitlus ja anketeerimine

Kirjalik küsitlus oli läbi viidud 31 lasteaiaõpetajaga jaanuaris 2001, kus neile esitati 7 küsimust, millele nad vastasid kirjalikult 1,5 tunni jooksul. Anketeerimine oli läbi viidud veebruar – aprill 2001 sama õpetajate kontingendiga, kus nad täitsid ankeedi oma grupi iga lapse pere kohta. Laekus 315 ankeeti, millest uuringukõlblikuks oli tunnistatud 306.

4.2.4. Joonistustest

Alushariduse kaugõppe osakonna üliõpilastele oli antud ülesanne viia läbi oma lasteaia grupi lastega joonistustest koos protokollide vormistamisega. Laekus 451 joonistust, millest oli käesoleva uuringu jaoks välja valitud 120. Valikukriteeriumi aluseks oli kaks faktorit:

- testis osalevate laste vanusepiiri ühtlustamine, mis ei tohtinud olla noorem kui 4,5 ning vanem kui 6 eluaastat;
- joonistustega kaasaskäivate protokollide korrektsus.

Joonistuse interpreteerimisel on Dileo järgi olulised.

- Pereliikme joonistamise “äraunustamine”, mis tähendab lapse negatiivset suhtumist antud inimesesse või temaga sümboolset mittearvestamist.
- Iseenda joonistamata jätmine lapse joonistusel tähendab tema madalat enesehinnangut või eemaletõugatust.
- Lapse madala staatuse puhul joonistab laps iseennast viimasena teiste pereliikmete järel.
- Poolehoid kellegi pereliikme vastu võib olla väljendatud sellega, et laps kujutab joonistusel ennast samamoodi rõivastatuna, kui on seda tema poolehoiu objekt.
- Pereliikmete koostoimimise puudumist laste joonistustel kujutatakse igat pere liiget eraldi sotsiaalses isolatsioonis.
- Kujude suurus joonistustel tähistab pereliikme tähenduslikkust lapse silmis (näiteks peres domineeriv ema on kujutatud suuremana kui peres mõjuvõimu mitteomav isa).

4.3. UURIMISTULEMUSTE ANALÜÜS

4.3.1. Vanem põlvkond keskmise põlvkonna mälestustes

Vanem põlvkond, mille tuuma moodustas töölisklass, oli tulnud Eestisse põhiliselt külakeskkonnast migratsiooniprotsessi tulemusena. Võttes arvesse järsku muutust selle põlvkonna sotsiaalses elus ja staatuses, võiks antud põlvkonda nimetada industrialiseerimise põlvkonnaks. Vaatamata antud põlvkonna suurele horisontaalsele mobiilsusele (kardinaalne elu- ja töökoha muutus), on ta säilitanud seose traditsioonilise talupojakultuuriga. Sulandudes linnatsivilisatsiooni, kandis asukas uude elukeskkonda üle paljud nooruses omandatud külaelule omased kultuurimudelid, väärtused ja käitumise stereotüübid, mis kinnitavad ka Korovitsõna väidet, et forsseeritud industrialiseerimise perioodil kujutas nõukogude kultuur endast traditsioonilise kultuuri ideologiseeritud erikuju (Коровицына 1999: 15). Juba oma päritolu tõttu konservatiivselt häälestatuna oli vanem põlvkond tihedalt seotud talupoja-kultuuri sündroomiga, mis väljendus siin eelkõige:

- elu sugukondlikult organiseerimisetüübis, kus suurt osa mängisid suguluse ja solidaarsuse väärtused üheaegselt indiviidi vajaduste ja majandusliku kasusaamise minimeerimisega;

- looduslähedases hoiakus, kus lastega tegelemisel mängis suurt osa looduses viibimine, kodutööde koostegemises sugulaste juures külates;
- inimestevaheliste isiklike seoste tähtsuses, mis põhinesid *Gemeinschaft*'i orgaanilisel sidemel ja vältisid anonüümsust, teisalt täitsid need seosed ka kasvatuses külamentaliteedile omast kollektiivset kontrollimehhanismi rolli;
- ühislaulmistes peolauas, kuna laulude tundmise nõue ja laulmine moodustasid talupojakultuuri lahutamatu osa;
- traditsioonide, käitumiskaanonite ja rituaalide rohkuses, mis olid suunatud vene külakogukonnale omase kollektivismivaimu tugevdamisele: traditsioonilise talupojakalendri tähtpäevade pühitsemine, ühissöömingud, õhtused koosviibimised õues;
- traditsioonilistes ühiskondlikes sotsiaalsetes seostes, kus suurt osa mängis suure sugukonna ja naabrite vastastikune abistamine;
- reglementeeritud sooliste kodutööde jaotumises – kodumajandus ja lapsed jäid naise hooleks, mees kindlustas peret materiaalselt;
- vajaduste minimeerimises, materiaalsete väärtuste prioriteedis, maailmavaates ning vaimse kapitali osatähtsuse vähesuses;
- vastuolude puudumises vanemate ja nende laste väärtussüsteemide vahel.

Sügava pitseri vajutas vanemale põlvkonnale II maailmasõda, mis langes kokku nende noorusaastatega ja millest paljud võtsid aktiivselt osa Punaarmee ridades. Seetõttu iseloomustas vanemat põlvkonda suur ideelisus. Vanemat põlvkonda nimetab Kozlova nõukogude inimeste põlvkonnaks, väites, et hiljem koos selle põlvkonna elust lahkumisega kadus ühiskonnast ka nõukogude inimese mentaalsus (Козлова 1999).

Vanemale põlvkonnale omane kollektivism valitses nii töökohal kui ka perekonnas. Perekond oli kasvatuses esindatud nõrgalt ning oli vaid üheks kasvukeskkonna ühikutest, kus samaväärset rolli mängisid *Gemeinschaft*'i kogukondlikud seosed (sugulaste ring, naabrid, hoovikaaslased, vanavanemad). Lapse kasvatamine toimus keskkonna sümbolite kaudu ning määrav oli siin töökasvatus, lapsevanema isiklik eeskuju ning arvukad rituaalid, kus elati sügavalt kaasa nii nõukogude riigipühadele kui ka külakultuurist pärinevatele ning pereolmes säilinud kirikupühadele. Kasvatuse tulemusena omandasid lapsed nii vanemate inimeste väärtused kui ka käitumiskoodi. Kultuur selle antropoloogilises mõttes (kui elustiil) põhines vanemate osalemisel oma laste õuemängudes, isetegevuslikes teatrietendustes ning minevikusündmuste jutustamistes. Kokkupuude kõrgkultuuriga piirdus enamasti õhtutundidel kogu perele raamatute ettelugemisega.

Vanem põlvkond kujundas oma lastel kollektivistlikke ja humanistlikke väärtusi, nagu solidaarsus, tähelepanu teiste inimeste vastu, kohusetunne, töökus, sõnakuulelikkus, tagasihoidlikkus, korraarmastus, armastus oma kodumaa vastu, mis kõik olid seotud traditsioonilise kogukondliku maailmapildiga. Erilise koha kasvatusväärtustes omandas vanemate inimeste austamine, milles võib näha nii talupojamoraali kui ka õigeusu perekonnaväärtuste mõju. Kasvatuses mängis tähtsat osa autoritaarsuse printsiip, mis lähtus siin nii traditsioonilise vene kasvatuses kui ka nõukogude kultuuri sündroomist. Vaatamata kasvatuses piiravale ja normatiivsele iseloomule, hindas keskmine põlvkond seda valdavalt heaks ja kinnitas oma lapsepõlve keskkonna stabiilset ja harmoonilist iseloomu.

4.3.2. Keskmise põlvkond noorema põlvkonna mälestustes

Üldistades kvalitatiivse ja kvantitatiivse uuringu tulemusi, võib keskmist põlvkonda nimetada urbaniseerumise põlvkonnaks, kuna selle perekultuuri iseloomulikuks faktoriks sai lähtumine urbanistlikest standarditest, seotuna kõrgema elukvaliteedi ning ühiskondliku progressiga. Liikumine progressi suunas tõstis esile inimfaktori ja hariduse tähtsuse, haridus muutus perekonna kultuurilise kapitali lahutamatuks osaks. Keskmise põlvkonna lapsevanemad eemaldasid vanema põlvkonna utilitaarsest ja pragmaatilisest hoiakust kasvatada last eelkõige tööjõuks peres ja väljaspool seda. Mõeldes oma laste tulevikule ja mitmekülgset neid arendades, loeti neile raamatuid, käidi näitustel ja teatris. Haridus kujunes omaette väärtuseks, see osutas sotsiaalsele perspektiivile tulevikus, ka peres kujunes välja uus suhtumine haridusse, mille kohta mainib Korovitsõna: haridus kui pere heaolu instrument (Коровицына 1999: 38). Kultuurikapitali osaks said laste osalemine joonistamisringides ning draamastuudios, mis ei lähtunud vanemate utilitaarsetest motiividest kasvatada üles vaid füüsiliselt terve laps. Vaimse faktori väljendajaks sai sellel ajal ka lastele ulatuslik muusikaõpetamine, mis ei kujutanud endast pelgalt ühislaulmist, vaid põhines lastele muusika kõrgkultuuri teadlikul juurutamisel, kus lapsi õpetasid professionaalid. Vaimne faktor tungis ka peretraditsioonidesse, kus sünnipäevad ei kujutanud endast enam suguvõsa suurt koosviibimist, vaid lõbusaid ning vanemate poolt hoolikalt ettevalmistatud pidustusi koos viktoriinidega, kus ka külalised lahkusid peolt auhindade ja kingitustega.

Keskmises põlvkonnas võrdsustus naiste ja meeste haridustase. Hariduse saamine asetas naise uuele positsioonile ka perekonnas, andes talle võimaluse teostada end nii väljaspool kodu kui ka võimaldas paljudes peredes tunda ennast liidrina. Hakkas välja kujunema tendents uue egalitaarse perekonnatüübi loomiseks, kus ka mees osales kodustes töödes, pereprobleeme lahendati pariteetsetel alustel ning peret juhtisid mõlemad abikaasad. Paralleelselt toimus teine positiivne protsess, mille iseloomulikeks faktoriteks said pereliikmete omavaheliste suhete tugevnemine ja humaniseerumine, need muutusid lähedasemateks ja demokraatlikumateks. Lapsed ja pere olid kõrgelt väärtustatud. Suveti, kasutades oma isiklikku autot, reisis pere üheskoos, sealjuures reisimise geograafia oli üsna lai, hõlmates ulatuslikke vahemaid, seda siiski vaid Nõukogude Liidu piirides. Osa peredest suvitas lõunas, osa veetis suve oma suvekodudes.

Keskmise põlvkonna pere säilitas suuremal määral oma sugukondlikud sidemed, kuigi sugukonna kokkutulekud ei hõlmanud enam nii palju sugulasi, näiteks uusaasta vastuvõtmised polnud enam siiski nii arvukad, nagu nad seda olid vanemal põlvkonnal. Kõrvuti rahvalauludega hakkasid peolauas suurt osa mängima ka kitarri saatel lauldavad bardi laulud (Vössotski jt). Väärtustest mängisid suurt rolli vanemalt põlvkonnalt päritud ja kollektivismi kujundamisele suunatud väärtused: sugukondlikud sidemed, headus, armastus inimeste vastu, avatus ja siirus, võõrale murele kaasatundmine, tagasihoidlikkus, sõnakuulelikkus, vaoshoitus ning lugupidamine teiste inimeste poolt. Samas arenes tendents ka eneseteostusele suunatud väärtuste suhtes – tähtsustasid enesekindlus, vaba aja veetmine ja töö.

Kasvukeskkonna ühikute arv keskmise põlvkonna ajal ei vähenenud, kvalitatiivselt see aga muutus. Kõikide domeeniühikute sisu hõrenes, domeeniühikutest oli perekond ainus, mis vastupidiselt teistele domeeniühikutele tugevdas oma positsioone. Võib kinnitada, et pere kogukondlike välissidemete säilumisel (sugulaste võrk, hoov, suguvõsa kokkutulekud laulude laulmisega) *Gemeinschaft*’i tuum koondus perre.

4.3.3. Noorem põlvkond

Üldistades nooremas põlvkonnas kolme läbiviidud uurimust, selgub, et need kajastavad sarnaseid tendentse pere suhtlemises, kuid ei kattu kvantitatiivselt. Esseedes väljendunud suhtluse-defitsiit peres võimendub veelgi lasteaiaõpetajate uurimistulemustes (seal moodustavad suhtlusedefitsiidiga pered kolmandiku). Vaid pooltele peredele on anketeerimistulemuste põhjal tähtis pere suhtlustasand, statistiliselt kinnitab laste joonistustesti tulemus sama tendentsi. Kõige suurem erinevus (ja seda võiski prognoosida) on see, et lapsevanemate anketeerimine kajastab suurt lapsekesksust, lasteaiaõpetajate uurimistulemused demonstreerivad aga vastupidist tendentsi. Lapsevanemate anketeerimine tõestab, et nad püüavad luua rangeid piire lubatu ja lubamatu vahel, kuid lasteaiaõpetajad seda ei kinnita.

Võttes kokku kolme uurimuse tulemused, võib järeldada noorema põlvkonna perekultuuris toimunud suurt murrangut. Antud murrang oli tekkinud väga paljude erinevate faktorite (Eesti taasiseseisvumine, töö koondumine teenindussfääri, kultuuri läänestumine ja virtualiseerumine, massikultuuri pealetung) mõju tulemusena ning seadis kahtluse alla paljud senikehtinud (kasvatuslikud) normid ja väärtused. Võrdlevast analüüsist selgub, et nooremas põlvkonnas toimub sotsiokultuuriline nihe. Püüdes võtta arvesse kogu töös esitatud andmestikku, peatume sellel, mis on iseloomulik nende kahe põlvkonna hoiakutele (tabel 1).

Humanistlikud väärtused kui maailmavaatelised ideaalid kehtivad ka nooremas põlvkonnas, kuid need on muutunud abstraktseteks mõisteteks, mis ei oma erilist sügavust, seega humanistlikest sümbolitest on saanud vähest tähendust omavad märgid. Suunitlus üksikisikule on asendanud suunitluse ühiskonnale, seoses millega on solidaarsus, altruism ja ohvrimeelsus kõrgeimate väärtustena kaotanud oma tähenduse isiksuse autonoomia ja tema vaba arengu ees.

Tabel 1. Põlvkondlikke muutusi nooremas põlvkonnas.

Keskmine põlvkond	Noorem põlvkond
Humanistlikud väärtused kui maailmavaatelised ideaalid	Kõrgemate humanistlike väärtuste transformeerumine abstraktseteks ideaalideks
Sotsiotsentrism	Antropotsentrism
Solidaarsus, altruism, ohvrimeelsus kui kõrgeimad väärtused	Isiksuse autonoomia kui väärtus
Traditsioonilisus, stabiilsus	Suutlikkus muutlikkuseks, mobiilsus
Vajaduste minimeerimine	Hedonism
Passiivsus/edupsühholoogia	Õnnestumise psühholoogia
Lapsevanema autoriteet <i>pro</i> autoritaarsus	Lapsevanema autoriteet lapse silmis on küsitav nii oma sisu kui ka vormi poolest. Lapse ja vanema pariteetsed suhted.
Lapse vabaduse piiramine, sõnakuulelikkus	(Piiramatu) vabadus käitumises, riietuses, arvamustes
Moraalne ja patriootlik substraat kasvatuses	Materiaalsete mõjutuste rohkus perekasvatuses lapsevanema hoolivuse näitajana, tema poolt teostatavates karistusmeetodites ja edutamistes
Emotsionaalne	Ratsionaalne
Mittepragmaatiline lähenemine	Utilitaarne lähenemine
Haridus kui terminaalne väärtus	Haridus kui instrumentaalne väärtus

Ülekaalus on endogeensed faktorid	Ülekaalus on eksogeensed faktorid
Tulevase elukutse kajastumine laste mängudes	Töö kajastumine laste mängudes ja tuleviku ettekujutlustes võimu ja materiaalse heaolu sümbolina
Kasvatuse funktsioon lasub perel. Lasteaed kui koht, kus lapsevanem käib lasteaiapidudel ja muust ei huvitu	Kasvatuse professionaalsus. Lasteaia uus funktsioon hariduse <i>pro</i> koolituse pakkujana. Lapsevanem huvitub tegelustest ja käib vähem lasteaiapidudel
Perekultuur kui narratiivne kultuur (pere mütoлогия, peresisene suhtlemine, muinasjutud, laulud, raamatud, suurpere sündroom)	Suhtlemise vähenemine nii peresiseses kommunikatsioonis kui ka pereväliste kontaktide tasemel. Samas pere tähtsuse suurenemine psühholoogilise ja emotsionaalse rahulolu faktorina.
Laste subkultuur kui põlvkonnast põlvkonda päritav ja laste enda poolt loodud maailmapilt	Laste kultuur, mis on loodud täiskasvanute poolt
Piknikud ja looduses jalutamine kui peretraditsioonid	Uute peretraditsioonide tekkimine: terve perega McDonalds´i külastamine. Laste sünnipäevad McDonalds´is

Vastandina vähemuutuvale, stabiilsele keskkonnale keskmises põlvkonnas, vajab nüüdisaegne, mobiilne keskkond haridust ja kasvatust, mis on võimelised ennast ümber - programmeerima vastavalt keskkonna väljakutsetele. See tähtsustab uute hoiakute – loovuse, ettevõtlikkuse ning mobiilsuse – kasvatamist, mille arendamine toimub algselt juba kodus ärimängude kaudu. Lapse peaaegu piiramatul vabadusel käitumises, riietuses ja oma arvamuste avaldamisel on asendanud sõnakuulelikkusel põhinenud piiride pedagoogika. Nooremas põlvkonnas taandab oma positsioone lapsevanema autoriteet, mis nüüd muutub lapse silmis küsitavaks nii oma sisult kui ka vormilt, autoriteedi sisus hakkab mängima suurt rolli vanema ühiskondlik positsioon.

Teiselt poolt asendavad lapsevanema autoritaarsust lapse ja vanema pariteetsed suhted. Perekultuuri tähistab demokraatlikkus vanemate ja laste vahel. Vene pere aktsepteeris paljuski üldeuroopalikule perele omaseid standardeid. Läänelikuks võib pidada ka tendentsi naise emantsipeerumiseks, mida soodustab tema kõrge haridustase, viimases põlvkonnas ületab naiste haridustase meeste haridustaseme. Hüpootees isa rolli vähenemise kohta laste kasvatamisel ei leidnud kinnitust, kuna alates keskmisest põlvkonnast kasvab tendents isade kaasamiseks kodutöösse ja laste kasvatamisse.

Vastandina keskmise põlvkonna edupsühholoogiale, mille järgi edu sõltub tehtavast tööst, on nooremas põlvkonnas ausse tõusnud õnnestumise psühholoogia, mille järgi edu on mitte niivõrd rakendatud jõupingutustest kui võrd õnnelikust juhusest. Vajaduste minimeerimise vahetab välja hoiak hedonistlikule tarbimisnaudingule, kus kaubal on mitte niivõrd tarbimisväärtus kui võrd tarbija staatust märkiv tähendus. Materialistlike faktorite tähtsust kajastavad ka laste mängud ja tuleviku ettekujutlused, kus töö esineb võimu ja materiaalse heaolu sümbolina. Materialistlikud faktorid tähtsustuvad nii karistus- ja edutamismeetodites ning esinevad ka lapsevanema hoolivuse näitajatena. Teatavat materialiseerumist näitavad ka peretraditsioonid, kui keskmises põlvkonnas mängisid suurt osa piknikud ja looduses jalutamine, siis nüüd võib uute peretraditsioonide hulka arvata ka terve perega McDonalds´i ja restoranide külastamise. Materialistlike faktorite levikut soodustab nooremas põlvkonnas mitu põhjust – just see põlvkond peab lahendama ellujäämise utilitaarseid probleeme ning oma niši leidmise ülesandeid. Teisalt kaob moraalne ja patriootlik substraat kasvatuses ning purunevad

eelmiste aegade kasvatuslikud metanarratiivid, mille järgi laps pidi üles kasvama oma suure kodumaa vääriliseks kodanikuks, seega kaob patriotismi sakraalne ja ka kõlbeline moment, mis olid põlvkonniti toitnud vene kasvatust.

Väheneb emotsionaalne suhtlus lapsega, asendudes ratsionaalse lähenemisega tema arendamisel. Kui keskmises põlvkonnas oli kasvatus tähenduseks vaimse ja tugeva isiksuse kasvatamine, siis nüüd valitseb kasvatuses utilitaarne ja ratsionaalne lähenemine – substantsiaalsest nähtusest muutub kasvatus funktsionaalseks nähtuseks. Hariduse tähendus muutub – kui eelmises põlvkonnas oli see terminaalseks väärtuseks ja tähtsaks vaimseks pagasiks, siis nüüd muutub haridus kitsalt instrumentaalseks väärtuseks, kus hariduse omandamine on investeringuks lapse sotsiaalse kaitstuse saavutamisel tulevikus. Perekuultuuri narratiivse kultuurina (peremütoloogia, peresisene suhtlemine, muinasjutud, laulud, raamatud, suurperesündroom) vahetab välja perekuultuur vähese suhtlemismääraga nii peresisese kommunikatsiooni kui ka pereväliste kontaktide tasandil, seega väheneb peres emotsionaalne moment. Leidis kinnitust ka hüpotees – vaimsel ühtsusel põhinevaid suhteid on välja vahetamas funktsionaalsetel põhimõtetel organiseeritud suhted. Samas tähtsustub pere psühholoogilise ja emotsionaalse rahulolu faktorina.

Domeeniühikute sisu nooremas põlvkonnas muutub ning võrreldes eelmiste põlvkondadega hakkavad suurt tähtsust etendama pere ja lasteaed. Kasvatus nooremas põlvkonnas näitab professionaliseerumise tendentse, lasteaial lasub uus funktsioon hariduse *pro* koolituse pakujana. Vihjeid kasvatuses professionaliseerumisele näitavad läbiviidud uurimused juba 20. sajandi 80. aastatel (Гребенщиков 1982: 97). Oma tähendust muudab laste subkuultuur. Kui eelmistes generatsioonides oli see põlvkonnast põlvkonda päritav ja laste enda poolt loodud maailmapilt, siis nüüd on laste subkuultuur loodud täiskasvanute poolt ning kujutab endast kommertskultuuri osa.

Uurimuse käigus leidis kinnitust hüpotees pere nukleariseerimise, sündivuse vähenemise, vabaabiellude arvu kasvu ning abikaasade autonoomia kohta pere ja sugulaste suhtes.

Leidis kinnitust ka hüpotees – kasvatusväärtused, mis lähtuvad kollektivistliku kultuuri eripärast, on asendunud individualistlike kasvatusväärtustega. Noorema põlvkonna kasvatuses hakkavad suurt osa etendama väärtused, mis on suunatud lapse konkurentsivõime ja ettevõtlikkuse suurendamisele ning autonoomseks isikuks kujunemisele (väärtuste võrdlevale analüüsile on pühendatud järgmine alapeatükk, seepärast ei peatu me noorema põlvkonna väärtustel eraldi).

4.4. PÕLVKONDADE KASVATUSPRINTSIIPIDE JA VÄÄRTUSTE VÕRDLEV ANALÜÜS

Põlvkondade kasvatusprintsiipide ja -väärtuste võrdlevaks analüüsiks olid kõikide põlvkondade kasvatusväärtuste ja -printsiipide andmetest moodustatud klastrid ning läbi viidud klasteranalüüs.

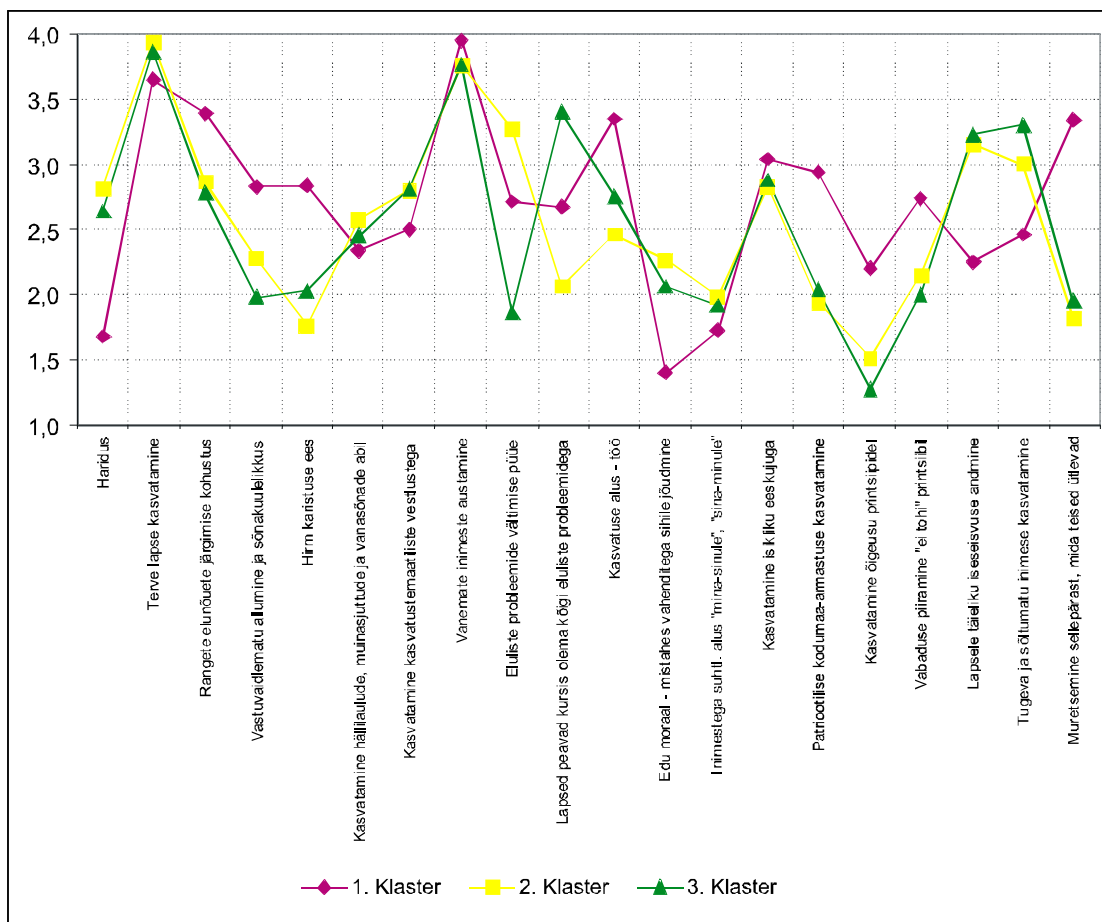
Peatume eelkõige kasvatusväärtuste klastritel (joonis 1).

Nagu selgus uurimisandmetest, on kõikides klastrites võrdselt kõrgelt hinnatud vanemate inimeste austamist, ausust, looduse mõistmist ja kohusetunnet.

Valdava osa **esimese klatri** (nim kollektivistliku kasvatuses dominandid) kasvatuslikest väärtustest moodustavad kollektivistlikud väärtused. Rohkem kui teistes klastrites on esimeses klatri väärtustatud kokkuhoidmisele orienteeritud väärtused: tagasihoidlikkus, kohusetunne, printsiipiaalsus ja patriotism. Vähem aga on hinnatud kompromissioskust,

enesekindlust ja iseseisvat mõtlemist. Uurimisandmetest selgub, et teiste gruppidega võrreldes oli antud klastritesse kuuluvatel indiviididel madalam haridustase.

Teist klastrit (nim individualistliku kasvatuses dominandid) iseloomustab orienteerumine individualistlikele väärtustele, kus on kõrgemalt kui teistes klastrites hinnatud väärtused: olla mina ise, enesekindlus, iseseisev mõtlemine, madalamalt kui teistes klastrites on väärtustatud vaoshoitust, patriotismi, mõneti madalamalt – tagasihoidlikkust, sõnakuulelikkust, avatust ning siirust, headust ja armastust inimeste vastu.

Joonis 1. Kasvatuseväärtuste keskpunktid klastrite järgi (skaala: 4 – õige, 3 – enamasti õige, 2 – vähemal määral õige, 1 – üldse mitte õige).

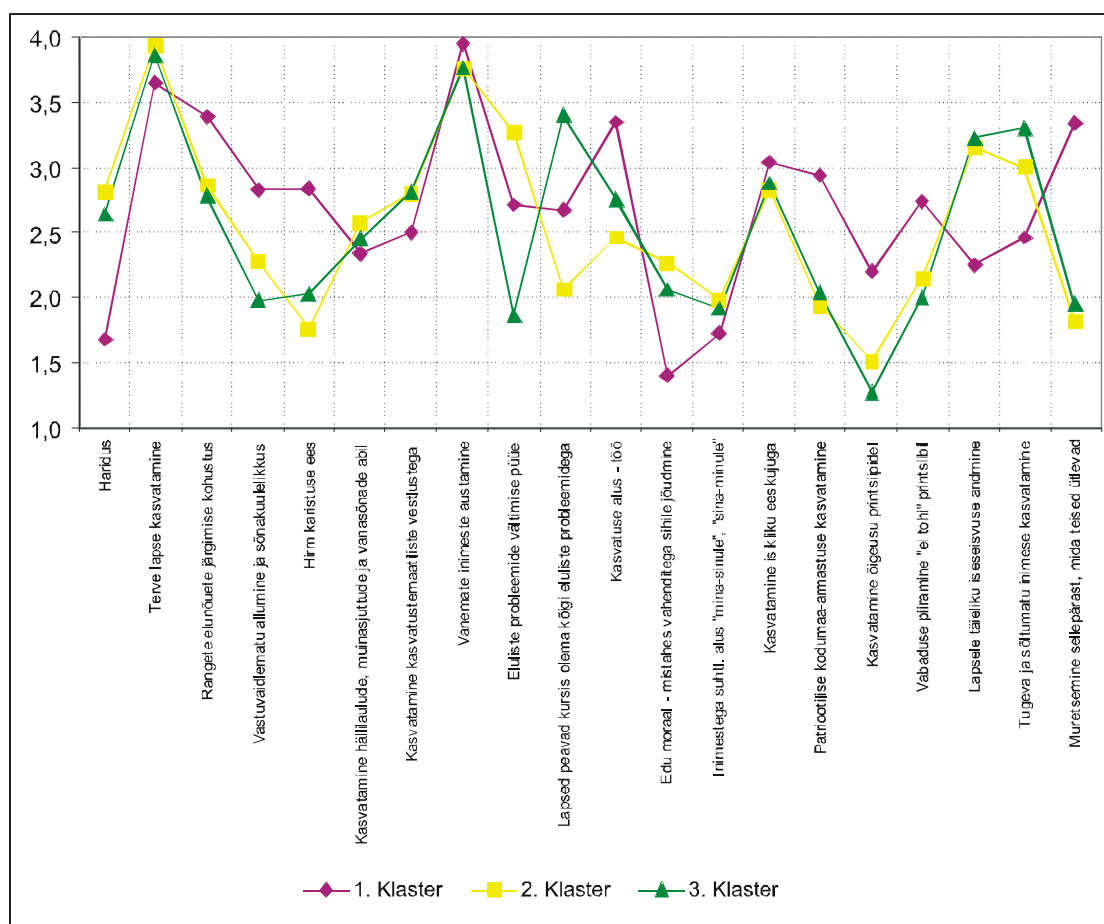
Kolmanda klasteri (nim segaklaster) haridustase on mõneti madalam teise klasteri omast. Mõneti kõrgemalt on kolmandas klasteris kui teistes klastrites hinnatud haritust, võõrale murele kaasatundmist ja vaoshoitust. Kolmanda klasteri väärtused paiknevad kahe esimese klasteri vahel või langevad kokku kord esimese, kord teise klasteriga. Esimeses ja kolmandas klasteris on pea ühesuguselt väärtustatud avatus, siirus, headus ning armastus inimeste vastu, madalamat, kuid ühesugust väärtustamist leiavad enesekindlus ja sõnakuulelikkus, madalalt on hinnatud iseseisvat mõtlemist ja iseeneseks olemist. Joondiagrammi järgi on nii teises kui ka kolmandas klasteris ühesuguselt kõrge väärtus kompromissioskusel, kuid vähem on väärtustatud patriotismi. Võib järeldada, et kolmanda klasteri väärtusi eristab suurem sotsiaalsus, kuid väärtusi endid võib pidada valdavalt traditsioonilisteks.

Vaatleme kasvatuse printsiipe kolme klasterina (joonis 2).

Kõikides klustrites on hinnatud kõrgelt terve lapse üleskasvatamist, peaaegu ühtivad vanemate inimeste austamine, kasvatamine häällaulude, muinasjuttude ja vanasõnade abil.

Esimeses klustris on hinnatud kõrgelt kollektivistlikke kasvatuspriintsiipe: vanemate inimeste austamist, muretsemist selle üle, mida teised ütlevad, patriotilise kodumaa-armastuse kasvatamist ja rangete elunõuete järgimise kohustust. Kasvatuse aluseks on töö. Kasvatuse põhineb paljuski autoritaarsusel, kuna suurt osa mängivad hirm karistuse ees, vastuvaidlematu allumine ja sõnakuulelikkus, vabaduse piiramine ei-tohi-priintsiibil, alla surutud on täieliku iseseisvuse andmine lapsele ning tugeva ja sõltumatu inimese kasvatamine. Teiste klustritega võrreldes etendab tähtsamat osa kasvatamine õigeusu priintsiipidel.

Teine klaster paistab silma äriliste hoiakute pooldest, hinnates edumoraali ning inimestega suhtlemise praktilist alust. Suhtlemine selles klustris ei mängi suurt rolli – madalamalt kui teistes klustrites on lähtutud arusaamast: lapsed peavad olema kursis kõigi eluliste probleemidega. Teist klustrit võib nimetada individualismi arengule suunatud klustriks.

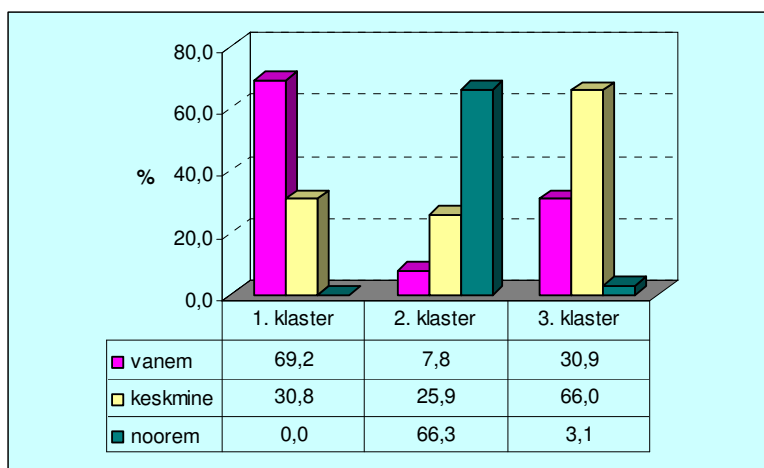
Joonis 2. Kasvatustlike priintsiipide keskpunktid klustrite järgi (skaala: 4 – õige, 3 – enamasti õige, 2 – vähemal määral õige, 1 – üldse mitte õige).

Kolmas klaster eristub teistest vastuvaidlematu allumise, sõnakuulelikkuse ja eluliste probleemide vältimise püüde madala väärtustamise pooldest, mõneti madalamalt on esindatud kasvatamine õigeusu priintsiipidel. Antud klustrit eristab sotsiaalsuse kõrge väärtus, kuna lapsi

püütakse hoida kursis kõigi eluliste probleemidega, ning suurt osa etendab ka kasvatamine kasvatustemaatiliste vestlustega, teiselt poolt aga vastuvaidlematu allumine ja sõnakuulelikkus ning hirm karistuse ees etendavad vaid tagasihoidlikku osa. Kasvatuse üheks prioriteediks on tugeva ja sõltumatu inimese kasvatamine.

Kolmanda klasteri kasvatuslikud printsiibid langevad paljuski kokku teise klasteriga, kus kõrgemalt on hinnatud individualistlike printsiipe: edumoraali, inimestega suhtlemise praktilist alust, täieliku iseseisvuse andmist lapsele, tugeva ja sõltumatu inimese kasvatamist. Teine ja kolmas klaster ühtivad patriotismi ja usu madalas hinnangus. Madalamalt on hinnatud ka muretsemine selle pärast, mida teised ütlevad. Kasvatuslike printsiipide ja väärtuste võrdlusest selgub huvitav detail: kolmanda klasteri väärtused kuuluvad traditsioonilistesse väärtustesse, lapsi aga kasvatatakse lähtuvalt individualistlikest printsiipidest ja edumoraalist. See asjaolu tõestab teoreetilises osas V. Ruusi mõtet, et olles püsivaks nähtuseks, etendavad väärtused suurt osa inimeste hinnangutes, seletades nähtusi tavapärase kultuuriliste mudelite seisukohalt.

Järgnevalt vaatleme kasvatusväärtuste klastreid nende jaotumisel erinevate põlvkondade vahel (joonis 3).

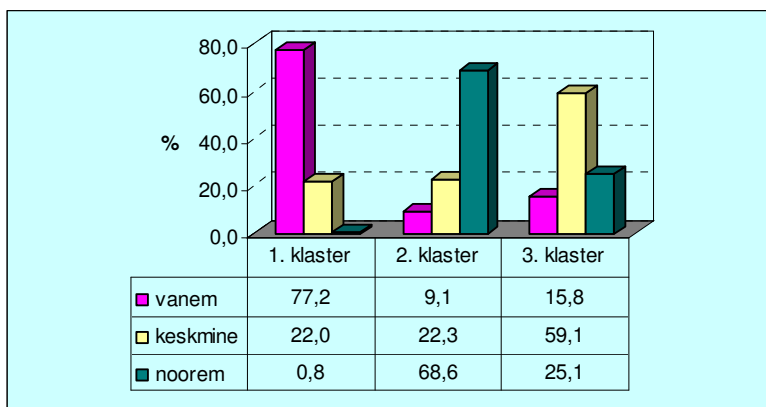
Joonis 3. Kasvatusväärtuste klasterid ja nende jaotumine põlvkondade vahel.

Joonisest selgub, et **esimesest klasterist** (kollektivistliku kasvatusdominandid) üle kahe kolmandiku moodustab vanem põlvkond, alla kolmandiku keskmine põlvkond. **Teisest klasterist** (individualistliku kasvatusdominandid) on suurimaks vanusegrupiks noorem põlvkond, kes hõlmab 2/3 klasterist, väiksema osatähtsusega (25,9%) on keskmine põlvkond ja suuruselt kolmanda grupi moodustab vanem põlvkond (alla kümnendiku). **Kolmas klaster** (segaklaster) on kõige rohkem esindatud keskmises põlvkonnas, vanema ja noorema põlvkonna osa antud klasteris on väga väike, hõlmates vaid 3,1%. Seega ilmneb kasvatusväärtuste osas läbi kolme põlvkonna vaatluse selge dünaamika kollektivistlike väärtuste väljatõrjumisel individualistlike väärtuste poolt.

Võrdluse eespool toodud andmeid kasvatuslike printsiipide klasteritega nende jaotumisel erinevate põlvkondade vahel (joonis 4).

Üle ¾ **esimesest klasterist** (kollektivistliku kasvatusdominandid) moodustab vanem põlvkond, pisut üle viiendiku – keskmine põlvkond ja alla 1% – noorem põlvkond. **Teise klasteri** (individualistliku kasvatusdominandid) moodustab üle 2/3 noorem põlvkond, pisut üle viiendiku keskmine ja alla kümnendiku vanem põlvkond. Suurema osa (peaaegu 2/3) **kolmandast klasterist** (segaklaster) moodustab keskmine põlvkond, veerandi noorem

põlvkond ning väiksema grupi (15,8%) vanem põlvkond. Võib väita, et kasvatuslike printsiipide klastrid on sarnased kasvatuslike väärtuste klastritele ning ka siin ilmneb analoogiline tendents individualistlike kasvatusprintsiipide osas. Suuremad erinevused ilmnevad kolmandas klastris noorema põlvkonna osas, kus varem esitatud andmetest lähtuvalt (joonised 1 ja 2) oli väidetud, et võrreldes traditsioonilisema hoiakuga väärtuste osas on respondendid kasvatuslike printsiipide osas märksa radikaalsemad. Seepärast on noorema põlvkonna osatähtsus kasvatuslike väärtuste kolmandas klastris ootuspäraselt märksa väiksem kui sama klatri kasvatuslike printsiipide osas.

Joonis 4. Kasvatuslike printsiipide klastrid ja nende jaotumine põlvkondade vahel.

Järgnevalt peatume uurimistulemustel, mis üldistavad respondentide poolt märgitud väärtusi. Võrdleme keskmise ja noorema põlvkonna väärtusi tabelis (tabel 2).

Tabel 2. Väärtused keskmise ja noorema põlvkonna võrdluses (väärtused on järjestatud skaala alusel: 4 – õige, 3 – enamasti õige, 2 – vähemal määral õige, 1 – üldse mitte õige).

Väärtused	Tähtsusjärjestus keskmises põlvkonnas	Tähtsusjärjestus nooremas põlvkonnas
Lapsed, lapselapsed	1	1
Pere turvalisus	2	2
Tervis	3	3
Ustav sõprus	4	4
Lugupidamine teistelt inimestelt	5	9
Eneseaustus	6	6
Sugukondlikud sidemed	7	12
Vaba aeg	8	5
Töö	9	8
Majanduslik heaolu	10	7
Ökoloogia	11	15
Vabadus ja sõltumatus	12	10
Võrdõiguslikkus	13	11
Rahvuslik julgeolek	14	16
Suhted vajalike inimestega	15	13
Ere elu	16	14
Religioon	17	18
Iseenda eelistamine	18	17

Ülaltoodud uurimisandmetest selgub, et kõrgeimateks väärtusteks nii keskmises kui ka nooremas põlvkonnas on lapsed ja pere. Kõrgelt on väärtustatud tervis ja ustav sõprus.

Võib oletada, et **keskmise põlvkonna** pere välissuhted olid intensiivsed, kuna olulise positsiooni omandasid sugukondlikud sidemed. Respondendid austasid end ise ning ootasid seda ka teistelt – lugupidamine teistelt inimestelt ja eneseaustus olid esindatud pingskaalal kõrvuti. Vaba aja sisustamine ja töö domineerisid materiaalse heaolu tähtsuse üle. Piisavalt kõrgel positsioonil oli ökoloogia, selle eest rahvuslikule julgeolekule ei omistatud olulist tähelepanu. Kõige madalamalt olid väärtustatud suhted vajalike inimestega, religioon, ere elu ja iseenda eelistamine.

Noorema põlvkonna vanematele on tähtis vaba aeg. Vastandina häbikultuuri väliskontrollile, kus kultuuri aluseks on tunnustuse saamine teistelt inimestelt, on noortel vene vanematel domineerimas enesest lugupidamine teistelt inimestelt saadava lugupidamise üle. Ustav sõprus on kõrgemalt hinnatud kui majanduslik heaolu ja sõltumatus. Sugukondlikud sidemed on esindatud samal määral nagu suhted vajalike inimestega, tabelis paiknevad kõrvuti rahvuslik julgeolek ja iseenda eelistamine. Püüdes antud väärtusi diferentseerida modernistlikeks ja postmodernistlikeks, kujuneb välja huvitav pilt, kus pole võimalik üheselt määratleda kummagi väärtuse prevaleerimist, kuid siiski võib täheldada kaldumist modernistlike väärtuste suunas.

Püüame kõrvutada uurimisandmeid analoogsete uurimisandmetega Venemaal ja Eestis (tühi lahter kinnitab, et võrdlusandmed puuduvad) (tabel 3).

Tabel 3. Noorema põlvkonna väärtused võrdluses teiste uuringutega.

	Käesolev uuring	Venemaa naised 1998*	Eesti elanikond 1991**	Eesti elanikond 1996***
Lapsed, lapselapsed	1	1		1
Pere turvalisus	2			
Tervis	3	3		3
Ustav sõprus	4		5	7
Vaba aeg	5			
Eneseseaustus	6		12	
Majanduslik heaolu	7	6	15	6
Töö	8	9		8
Lugupidamine teistelt inimestelt	9		18	
Vabadus ja sõltumatus	10	7	4	9
Võrdõiguslikkus	11			
Sugukondlikud sidemed	12			
Suhted vajalike inimestega	13			
Ere elu	14			14
Ökoloogia	15			
Rahvuslik julgeolek	16		2	
Enda eelistamine	17			
Religioon	18	8	17	10

Allikad: * Караханова 2003: 76.

** Pajumaa 1991, viidanud Kitvel 2001: 34.

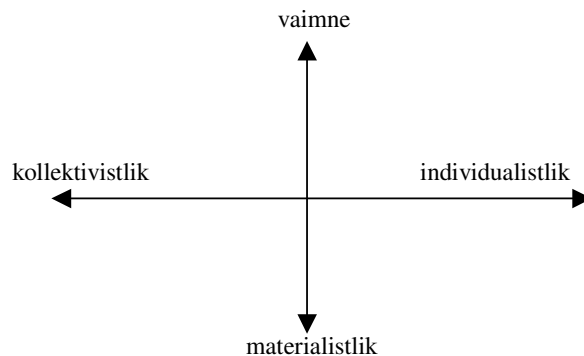
*** Eesti 98, viidanud Arvisto, Heinla 2001: 96.

Võrreldes Venemaa uurimisandmeid Eesti taasiseseisvumisaegsete andmetega ja viis aastat hiljem, ilmneb palju sarnasust laste ja tervisega seonduvate faktorite osas. Peaaegu täielikult kattuvad eestlaste ja venelaste hoiakud vabaduse ja sõltumatuse väärtustamisel. Rohkem kui venelased Venemaal ja eestlased 1996. aastal hindavad Eestimaa venelased töötamise võimalust, mille põhjusena võiks oletada nende seas levinud suuremat töötuseastet kui Venemaal või Eestimaal eesti elanikkonnaga võrrelduna. Ustav sõprus on hinnatud mõnevõrra madalamalt kui Venemaal, mis võib osutada traditsiooniliste seltskondlike sidemete nõrgenemisele Eestimaa venelaste seas.

Silmatorikavalt suur on Eestimaa venelaste ja Venemaa venelaste vahe suhtumises religiooni, milles Eestimaa venelased lähenevad oma hinnangutes rohkem Eestimaa eestlastele kui Venemaa venelastele. Religioonisotsioloogide hinnanguil võib nüüdisaja Eestit pidada üheks kõige sekulariseeritumaks riigiks kogu maailmas (viidanud Paul 2003: 54). Siiski võib üldtendents Eesti vene kogukonna puhul muutuda, kuna üle poole anketeeritud lapsevanematest peab lapse vaimse kasvatamisel vajalikuks viia ta kokkupuutesse ka vene õigeusuga ning vaid kümnendik arvab, et laps ei vaja seda.

4.5. ARUTELU

Eesmärgiga välja selgitada toimunud muudatusi kolmes põlvkonnas oli lasteaiaõpetajate kirjaliku küsitluse materjali vastavasisuliste protseduuride tulemusena loodud mudel. Mudeli dimensioonid leiti Straussi ja Corbini (Strauss, Corbin 1998; Strauss 1987) põhistatud teooria metodoloogia loomise põhimõtetest lähtuvalt, mille järgi põhiteooria luuakse empiiriliste uurimisandmete üldistamise, kodeerimisprotseduuride ning kontseptuaalse integratsiooni protseduuride tulemusena. Lähtuvalt tuntud USA kulturoloogi ja sotsioloogi Pitirim Sorokini (Сорокин 2000: 34) töö põhiprintsiibi (põhi) vajalikkuse postulaadist, mis läbib kõik komponendid, annab igähele neist mõtte ja tähenduse ning seega loob hajutatud fragmentide kaosest terviku, valiti töö põhiprintsiibiks kahe dihhotoomia (kollektivistlik–individualistlik, vaimne–materialistlik¹) ristumisele tuginev mudel (joonis 5).

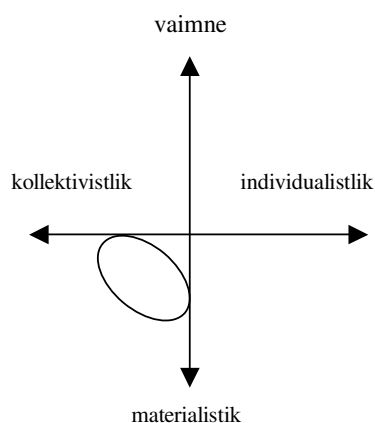
Joonis 5. Mudel kasvatus-paradigmaatiliste muutuste väljatoomiseks.

¹ Ühe tähendusena on materialistliku mõiste puhul antud töös käsitletud ka utilitaarsust.

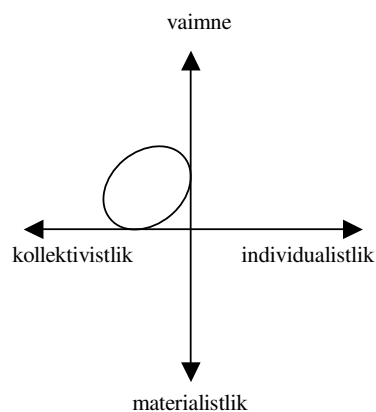
Dihhotoomia telgedel modelleeriti kasvatuslikud motiivid, mis kujunevad vajaduste kaudu ning mis vastavalt M. Weberi (2002: 38) postulaadile põhinevad eesmärkidel, väärtustel, emotsioonidel ja traditsioonidel.

Tunnistades antud mudeli teatavat piiratust ning tinglikkust ja aktsepteerides Sinha ja Tripathi (1994: 123) iroonilisemaigulist sententsi: dihhotoomiate kasutamine on läänemaailma populaarne heuristiline väljamõeldis, arvab autor siiski, et mudeli kasutamine võib illustreerida perekasvatuses toimunud muutusi piisava selgusega.

Võrreldes vanema ja keskmise põlvkonna kasvatuslikke väärtusi, selgub, et neis on palju ühist – eelkõige on ühiseks väärtuste traditsiooniline kollektivistlik väli. Antud kahe põlvkonna väärtuste suurimaks omavaheliseks erinevuseks võib pidada asjaolu, et vanemas põlvkonnas on kollektivistlikud väärtused kombineerunud materialistlikega, mida põhjustab asjaolu, et lapsevanemad lahendavad paljuski ellujäämise probleeme ning kasvatus on suunatud eelkõige utilitaarsetele eesmärkidele (joonis 6). Keskmises põlvkonnas kollektivistlikud väärtused aga on ühenduses vaimsetega (joonis 7).

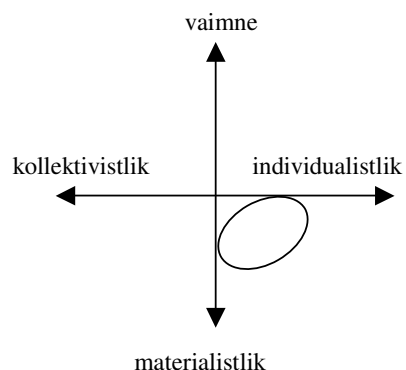

Joonis 6. Vanema põlvkonna mudel.

Joonis 7. Keskmise põlvkonna mudel.

Suur transformatsioon toimub nooremas põlvkonnas, kus väärtused kalduvad maatriksi teise poolde ning kombinatsiooni moodustavad omavahel materialism ja individualism (joonis 8).

Joonis 8. Noorema põlvkonna mudel.

Uurimisandmetest selgub, et Eestimaa vene perekondade kultuur reageerib paindlikult tekkinud muudatustele. Seda protsessi võiks pidada täiesti positiivseks, kui rääkida kitsalt muulaste adapteerumisest uuenenud keskkonna tingimustesse.

Kultuuride dialoog on alati rikastanud ja toinud kultuuri. Uurimisandmetest selgub, et toimub ka vastupidine kultuuri unifikatsiooniprotsess. Käesoleva protsessi tulemusena nõrgenevad ja taanduvad moraalsed ja vaimsed väärtused kultuuri regulaatoritena.

Vaadeldes noorema põlvkonna lapsevanema autoriteedi deformatsiooni, tundub, et küsimus on laiem lapsevanema võimu kaotamisest ja üha suurenevast lõhest põlvkondade vahel. Lapsevanema autoriteedi kaotamine on käsikäes kasvatustähenduste nõrgenemisega, kuna vanema põlvkonna väärtused, käitumisreeglid ja -normid sotsiokultuurilise maailma loomise vahendina ei juurdu.

Emotsionaalse atmosfääri nõrgenemist peres tõestab ka kaldumine materialismi. Korovitsõna järgi materialistlikud tendentsid ja maailmavaate pragmatiseerumine ilmnis Ida-Euroopas juba 20. sajandi 70. aastate lõpus, mil algas intellektuaalsete elukutsete staatuse devalveerumine ja kujunes välja uus tööideoloogia, milles palk mängis suuremat osa kui töö sisu (Коровицына 1999: 56; Коровицына 2002). Seetõttu kõrgelt kvalifitseeritud spetsialistid hakkasid töölisteks, kelneriteks ja kokkadeks, hariduse koht ühiskondliku staatuse determineerijana asendasid isiklikud sidemed ja tutvused (Коровицына 1999: 46). Seega 70ndatel aastatel hakkasid pragmaatilised motiivid etendama suuremat rolli ning Eesti läänestumisega see tendents veelgi süvenes. Nooremas põlvkonnas kujuneb välja huvitav sümbioos ja kognitiivne dissonants (L. Festinger): postmaterialistlik keskkond ja *homo ludens*'i väline käitumine ning *homo economicus*'e materiaalne sisu ning väärtuste maailm. Uurides võrdlusandmeid Euroopa tasandil, selgub, et antud nähtus ei ole omane ainult Eestimaa vene kogukonnale. Iseloomustades sügavaid muutusi, mis toimusid noorema põlvkonna kasvatuses ja kultuuris, ilmneb tendents, mis on iseloomulik kogu Ida-Euroopale ning mida tõestavad läbiviidud põlvkonnauuringud nii endistes Nõukogude Liidu vabariikides kui ka Ida-Euroopa maades. Antud uuringutest selgub, et postsotsialistlikud maad (erandina Ida-Saksamaa) on materialistlikult orienteeritud, mis on vastandiks Lääne-Euroopa arengule pärast 1976. aastat (Туманов 2000; Коровицына 1999; Kovacz, Maggard 1993; Kraav 1998: 87), kus vastavalt Ingleharti teooriale inimesed on häälestatud postmateriaalselt.

KOKKUVÕTE

Käesoleva töö eesmärgiks oli võrdlevalt analüüsida Eesti vene perede kasvatust erinevates põlvkondades. Lähtehüpoteesiks kujunes tõdemus, et põlvkonniti on Eestimaa vene perede kasvatuses toimunud sotsiokultuurilisest kontekstist tulenevad põhjapanevad muutused.

Uurimuses täpsustati lähtehüpoteesi järgnevalt:

- nüüdisaja vene peret iseloomustavad muutused, mis on iseloomulikud nüüdisaja üldeuroopalikule perele: pere nukleariseerumine, sündivuse vähenemine, abikaasade autonoomia pere ja sugulaste suhtes ning vabaabielude arvu kasv;
- kasvatusväärtused, mis lähtuvad kollektivistliku kultuuri eripärast, on asendunud individualistlike kasvatusväärtustega;
- pidevalt väheneb isa roll laste kasvatamisel;
- vaimsel ühtsusel põhinevaid suhteid (*Gemeinschaft*) on välja vahetamas funktsionaalsetel põhimõtetel organiseeritud suhted (*Gesellschaft*).

Väitekirja aluseks oli valitud sotsiokultuuriline lähenemine, mis lubas seostada kasvatust kolme põlvkonna peredes ühiskonnas toimunud sotsiokultuuriliste muudatustega. Põlvkonda vaadeldi ealise grupina, mille liikmed jagavad ühiseid hoiakuid, väärtusi ning tajuvad oma ühtekuuluvust ühisesse gruppi.

Läbiviidud uurimus tõestas, et 20. sajandi jooksul läbis vene elanikkond Eestis kolm suuremat transformatsiooni.

Vanemas põlvkonnas oli identiteedi kandjaks endiseaegne talupoeg, kellest sai tollase nõukogude ühiskonna juhtfiguur – suurtööstuse tööline – ning kelle käitumis- ja mõttemaailm ei lahknud paljuski talupojakultuuri traditsioonilistest kaanonitest – kuuludes uude keskkonda, kandis ta endas talupojakultuuri sündroomi.

Postfiguratiivse kultuurina oli vanema põlvkonna kasvukeskkond teleoloogiliselt organiseeritud: nii perekasvatus, rituaalid, muusika kui ka sotsiaalsete suhete võrk mikro- ja makrotasandil olid suunatud eelkõige kehtiva *status quo* säilitamisele, kus indiviidi käitumis- ning väljendusviisid olid rangelt reglementeeritud ja reguleeritud nii ajas kui ka ruumis. Kasvatus kandis nii nõukogude ideoloogia kui ka endiseaegse talupojakultuuri pitsert, *Gemeinschaft* oli selles põlvkonnas tugevalt politiseeritud.

Vanema põlvkonna lastekasvatus kulges nii perekondlikus kui ka avalikus keskkonnas, *Gemeinschaft* hõlmas perekonda, sugukonda, naabreid, laste subkultuuri, võõraid inimesi ja kogu elustiili. Varakult pealepandud kohustuste täitmise kaudu, kogukonnaga seonduvate tihedate isiklike seoste ja pideva suhtlemise omandas laps argipäevase kompetentsuse, kuna traditsioonilisse sotsiaalsusesse sulandumine ja kollektiivsuse väärtuskaala kujundamine nõudis eesmärgina eelkõige õigete eluorientiiride, käitumisreeglite ja sotsiaalsete normide täpset omandamist. Suurt osa mängis kasvatuses ka sakraliseeritud kodumaa kujund, mille vääriliseks kodanikuks laps pidi kasvama.

Vanem põlvkond kujundas lastel humanistlikke ja kollektivistlikke väärtusi: sotsiaalsus, solidaarsus, vanemate inimeste austamine, tähelepanu teiste inimeste vastu, kohusetunne, töökus, sõnakuulelikkus, tagasihoidlikkus ning armastus oma kodumaa vastu, mis kõik olid seotud traditsioonilise kogukondliku maailmapildiga. Suurt rolli mängisid kultuuris rituaalid, mis hõlmasid nii nõukogude riigipühi kui ka külakultuurist pärinevaid ning pereolmes säilinud kirikupühi.

Kultuur elustiilina põhines vanemate osalemisel laste õuemängudes, isetegevuslikes teatrietendustes, minevikusündmuste jutustamises ja raamatute ühislugemises. Lapse kooliks ettevalmistamine ja tema annete arendamine mängisid minimaalset osa. Suurel osal põhines kasvatus nivelleerival autoritaarsetel kasvatusvõtetel, mida võib seletada nii vene traditsioonilise kasvatuskaanonite kui ka ajastuga, kus indiviidi isiklik ja avalik käitumine olid allutatud ühiskondlikule hindamisele, kontrollile ja vastavusele ideoloogiliselt heakskiidetud käitumisnormidele. Kandvat osa kasvatuses mängis vanemate isiklik eesküju, mis eeldas nii vanemate suurt autoriteeti noorema põlvkonna silmis kui ka vanema põlvkonna väärtuste aktsepteerimist uue põlvkonna poolt. Seetõttu iseloomustas kasvatust sügav endogeenne iseloom, kus lapsed omandasid mitte ainult vanemate käitumise välised reeglid ja autoriteedid, vaid ka nende sügavad sisemised käitumisstandardid. Tähtsat osa lapse kasvatamisel etendasid ka vanavanemad, mis tähendas lapse jaoks eri ajastute seostust, emotsionaalset ja vaimset suhtluskeskkonda.

Keskmine põlvkond kuulus juba oma mõtte- ja käitumismallides urbanistlikku keskkonda, kus sotsiaalsed suhted olid depersonifitseeritumad ja anonüümsemad. Keskmise põlvkonna perekultuur kuulus Nõukogude Liidu kultuuri, siiski olid tähtsustunud ka liberaalsed ideaalid.

Kehtiv ideoloogia võimaldas suuremat vabadust, võimu üldise liberaliseerimise tagajärjel vähenes patriootilise kasvatuse osatähtsus peres.

Keskmise põlvkonna naiste ja meeste haridustase võrdsustus. Kõrge haridustase võimaldas naisel teostada end nii väljaspool kodu kui ka tunda ennast paljudes peredes liidrina. Hakkas välja kujunema tendents egalitaarse perekonnatüübi loomiseks, mis põhines naise ja mehe võrdsel osavõtul kodutöödest. Paralleelselt toimus ka teine positiivne protsess, mille iseloomulikeks faktoriteks said pereliikmete omavaheliste suhete tugevnemine ja humaniseerumine, millega kaasnes leebemate karistusmeetodite kasutuselevõtt, püüde vabastada õppiv laps kodutöödest, perekondlikud vaba aja veetmisevormid, möödunud päeva sündmuste arutamise traditsioon oma peres ja lastega mängimine.

Hariduse positsioon oli selles põlvkonnas kahene – ühelt poolt oli see väärtuseks omaette kui väärtustatud vaimne kapital, mis oli psühholoogilise heaolu allikaks indiviidile kogu tema elu vältel. Teiselt poolt kujunes liberaalsete ideaalide mõjul lugupidav suhtumine isiklikku karjääri, kus edasiliikumine ametiredelil ning tõusev mobiilsus olenesid saavutatud haridustasemest. Laste arendamises nägid lapsevanemad võimalust, mis aitaks lastel saavutada tulevikus suuri edusamme sotsiaalses ja majanduslikus sfääris. Kultuurikapitali omandamine muutus keskmises põlvkonnas perekasvatuse tähtsaks osaks, last arendav hoiak oli samas mõistlik ning valdavalt põhines see vaimsetel tegevustel. Kasvukeskkonna ühikute arv keskmise põlvkonna ajal ei vähenenud, kuid kvalitatiivselt see muutus, kuna ainult perekond tugevdas oma positsiooni. Võib kinnitada, et pere kogukondlike välissidemete säilimisel koonduis keskmises põlvkonnas kasvatus perre, mis oli koos lastega kõrgelt väärtustatud.

Keskmise põlvkonna perede sünnipäevad ei kujutanud endast enam suguvõsa suurt koosviibimist, vaid lõbusaid ja vanemate hoolikalt ettevalmistatud pidustusi ning teatrietendusi. Tekkisid uued peretraditsioonid, mis ei pärinenud enam külakeskkonnast, ning olid suunatud omaperitunde tugevdamisele (pereliikmete saavutuste pühitsemise peod, õhtud küünlavalgel, šašlõkiküpsetamine looduses). Osa pidudest pärines eesti kultuurist (jaanipäev, jõulud), mida siiski interpreteeriti omamoodi.

Kõige suurem transformatsioon toimus aga **nooremas põlvkonnas**, kus vene kogukond pidi järsult muutma oma elustiili, hoiakuid ja väärtusi ning oskama õpetada seda ka oma lastele. Nooremat põlvkonda võib nimetada nii deindustrialiseerimise kui ka *suure murrangu* põlvkonnaks. Suurt osa selle kujunemisel mängivad kõige erinevamad faktorid: läänestumine, massikultuur ja erinevad etnilised kultuurimõjutused, mis mõjutavad filosoofilisi, maailmavaatelisi, vaimseid ning kultuurilisi inimarengu aspekte ja mis tähendavad paljuski eelmise kultuuripagasi eemaletõukamist. Suurimat osa kasvatuses etendavad perekond ning lasteäed.

Nooremas põlvkonnas on peresuhted muutunud formaalsemateks ja ratsionaalsemateks, väheneb peresisene suhtlemine, kasvatus redutseerub lapse intellektuaalsele arendamisele. Suure transformatsiooni on läbinud pere välissuhtlemine, mida võis pidada väga intensiivseks vanemas ja keskmises põlvkonnas ning üsna väheseks nooremas põlvkonnas. Väheneb ka suhtlemise tähtsus peres, mille tagajärjel kolmandikus peredest põhinevad suhted pigem funktsionaalsetel alustel. Hüpotees – vaimsel ühtsusel põhinevaid suhteid (*Gemeinschaft*) on välja vahetamas funktsionaalsetel põhimõtetel organiseeritud suhted (*Gesellschaft*), leidis kinnitust vaid kolmandikus peredest. Rõõmustava faktorina võib märkida asjaolu, et ¾ respondentide jaoks on pere siiski tähtis psühholoogilise toena ja emotsionaalse rahulolu allikana.

Kolme põlvkonna jooksul toimus pere pidev nukleariseerumine, kus nooremas põlvkonnas hõlmavad nukleaarpered juba ligi 2/3 perede üldarvust. Suurenenud on vabaabielude arv, mis hõlmab üle kuuendiku valimist, iseloomulik on ka sündivuse vähenemine. Leidis kinnitust hüpotees – nüüdisaja vene peret iseloomustavad muutused, mis on iseloomulikud

üldeuroopalikule perele: pere nukleariseerumine, sündivuse vähenemine, abikaasade autonoomia pere ja sugulaste suhtes ning vabaabielude arvu kasv.

Läbi kolme põlvkonna on toimunud rollides fundamentaalsed muutused. Kui vanemas põlvkonnas kuulus traditsiooniliste perede hulka veerand peredest, kus isa oli perekonnapeaks, kes kindlustas peret materiaalselt, siis nüüd võib arvata traditsiooniliste perede hulka mitte rohkem kui kuuendiku valimist. Paralleelselt väheneb peres autoritaarsus ja toimub pererollide demokratiseerumine. Peresid, kus pereliidriks on mõlemad abikaasad, on viimases põlvkonnas tervelt kaks kolmandikku perede üldarvust. Isa roll peres on pidevalt kasvanud, ühelt poolt on suurenenud tema osalus kodutöodes, teisalt aga tegeleb ta oma lapsega tunduvalt rohkem. Isade arv, kes oma lapsega mängivad, on kolme põlvkonna jooksul viiekordistunud. Seega ei leidnud kinnitust hüpotees, et isa roll laste kasvatamisel pidevalt väheneb.

Nooremas põlvkonnas kujuneb välja uus suhtumine lastesse. Ühelt poolt võib täheldada positiivset tendentsi, kui lastes nähakse eelkõige pere rõõmuallikat ja kõrgeimat moraalset väärtust, aga mitte kui pere võimalikku tööjõudu kaugemas tulevikus. Teiselt poolt aga tõuseb suureks väärtuseks indiviidi eneserealiseerimine, tema individuaalsuse arendamine, seoses sellega hakkavad suurt osa pereväärtuste kõrval mängima ka materiaalse kindlustatuse saavutamine ning isikliku karjääri planeerimine. Vastavalt muutunud hoiakule, kus lapsed ei tohi segada vanemate igapäevaelu, planeerivad ja muretsevad lapsevanemad peresse vähem lapsi (suurt osa reproduktiivses käitumises depopulatsiooni põhjusena mängivad nii majanduslik faktor kui ka ebakindlus tuleviku ees).

Uurimisandmetest selgub, et peaaegu 4/5 noorema põlvkonna vanematest on rahul oma lapsepõlves saadud kasvatuslega, samas vaid pooled väidavad, et nad kasvatavad oma lapsi samamoodi, nagu kasvatati neid nende oma lapsepõlves. Pooled respondendid väidavad, et nad kasvatavad oma lapsi teistmoodi. Seega lapsevanemad teadvustavad, et võrreldes eelkäijatega on nende poolt kasutatavad kasvatuslikud meetodid teistsugused ning taotletakse erinevaid eesmärke.

Üldtendentsina märgib 2/3 respondentidest vanemate autoriteedi langust lapse silmis. Selle põhjusena toob üle poole antud valimist välja lapsevanemate ja laste väärtuskaalade liigset erinevust või asjaolu, et lapsevanemad pole võimelised õpetama seda, mis on vajalik tänapäeval. Veerand respondentidest nimetab asjaolu, et lapsevanemad ei saa piisavalt tegeleda oma laste kasvatamisega, kuuendik valimist märgib, et tänapäeva ühiskonnas sõltub lapsevanema autoriteet laste silmis tema sotsiaalsest positsioonist. 2/3 respondentidest nõustub väitega, et nüüdisperes väheneb kasvatuslik mõju lastele.

Emade osa lapse kasvatamisel jääb endiselt suureks. Ta on lapse põhiliseks kasvatajaks koolieelses eas. Emade haridustase on kolme põlvkonna jooksul tunduvalt kasvanud, ületades nooremas põlvkonnas nende abikaasade oma. See mõjutab ka kasvatusprioriteete, kus suurt osa hakkab mängima lapse intellektuaalne arendamine. Sotsiaalsed normid, väärtused ja suhted muutuvad keerulisemateks ning universaalsemateks, kui nad seda varem olid. Püüe edukalt kohandada oma lapsi muutunud tingimuste ja uue situatsiooniga tingib perekasvatuse adaptiivse funktsiooni suurenemist ning uute käitumisstandardite kujundamist, kus tähtsaks faktoriks muutub konkurentsivõime suurendamine. Selle tõttu muutub suhtumine haridusse, mis juba alates lasteaiast hakkab mängima olulist osa.

Konkurentsivõime kujundamine tingib isiksuse autonoomia nägemist väärtusena, aga ka individualistlike orientatsioonide prevaleerimist ja loobumist kollektivismi identiteedile suunatud kasvatusel. Individualistlikeks võib pidada ka kasvatusväärtusi, mis on suunatud konkurentsivõime suurendamisele: enesekindlust, iseseisvat mõtlemist, olla alati mina ise. Leiab kinnitust hüpotees, et kasvatusväärtused, mis lähtuvad kollektivistliku kultuuri eripärast, on asendunud individualistlike kasvatusväärtustega.

Ühiskonnas toimuvate muutuste kiirus ületab paljude noorema põlvkonna perede võime nendega kohaneda. Selle tulemusena võib igas kolmandas peres täheldada kasvatuslikku anoomiat, perede vähest kasvatusuutlikkust ja kasvatuslikku pessimismi. Negatiivselt mõjutavad perekasvatust ka lapsevanemate liigne töökoormus, soovimatus tegelda oma lastega ning kompetentsuse puudumine kasvatusküsimustes.

Kolme põlvkonna jooksul on muutunud lasteaia roll. Vanemas põlvkonnas oli lasteaed kasvukeskkonna üheks vähemtähtsatest ühikutest, kuna lasteaias käisid vaid vähesed lapsed. Keskmeses põlvkonnas lasteaia roll suureneb turvalise ja positiivse mängukohana. Nooremas põlvkonnas esineb lasteaed uues funktsioonis haridusteenuse pakkujana, mis lubab rääkida tendentsist kasvatus professionaliseerumise suunas. Nooremas põlvkonnas suureneb ka haridusteenuste hulk, mis on suunatud koolieelikute arendamisele ning kus eriti suurt rolli mängib võõrkeelte õpetamine. Märkimisväärne, et tervelt kolmandik lapsevanematest näeb oma lapse tulevikku mitte Eestis, vaid mõnes Lääne-Euroopa või Skandinaavia riigis või koguni USAs.

Kolmes põlvkonnas erinevad vanavanemate lähenemised lapselapse kasvatamisele. Kui vanemas põlvkonnas oli kasvatuslikuks prioriteediks töökasvatus ning suhtlemine lapselapsega, siis keskmises põlvkonnas omandas suure osatähtsuse lapse kultuurilise kapitali kogumine – haritud vanaemad käisid oma lapselapsega näitustel, teatris ning muuseumides, vaatasid koos temaga telesaateid ning aitasid last kooliülesannete lahendamisel. Noorema põlvkonna vanavanemad, isegi kui nad ei ela oma lapselapsega koos, osalevad tema kasvatamisel, kuid, nagu näitasid uurimisandmed, osalemine ei ole enam nii intensiivne, nagu see oli keskmises põlvkonnas. Märkimisväärselt positiivsemaks on muutunud ka vanaisa osalus lapselaste kasvatamisel.

Kolme põlvkonna jooksul on kasvatus tunduvalt muutunud. Kui vanemas põlvkonnas etendas piisavalt suurt osa vene kasvatuskultuurile omane lapse karistamine, siis nooremas põlvkonnas tõuseb esile lapse ergutamine. Lapsekesksemaks muutuvad ka karistamise meetodid: kui vanemas põlvkonnas mängis suurt osa lapse füüsilise karistuse, lapse nurkapanek või lapsevanema pilk, siis keskmises põlvkonnas oli füüsilise karistuse osa tunduvalt vähenenud, ning nooremas põlvkonnas mängivad olulist osa eelnenud põlvkondade karistusmeetodite asemel ergutused või nendest ilmajätmine. Märkimisväärne on nooremas põlvkonnas lapsevanema püüe mitte suruda maha lapse individuaalsust. Seega muutus vene perekonna kasvatus demokraatlikumaks ja omandas lääne lapsekesksele kasvatusle omased hoiakud.

Tähtsustasid ka materiaalsed väärtused, mida võib seostada suurema tähelepanuga majandusliku ja füüsilise turvalisuse saavutamisel ühiskondliku transformatsiooni ebastabiilsuse perioodil. Perekasvatuses võib tähistada materiaalsete mõjutuste paljusust lapsevanema hoolivuse näitajana, tema poolt teostatavates karistusmeetodites ja edutamistes. Võimu ja materiaalse heaolu väärtustamist kajastavad ka laste mängud ning mänguasjad. Laste subkultuuri on asendanud laste kultuur, mis kujutab endast kommertskultuuri osa. Laste subkultuur on muutunud ka sotsiaalsete suhete tasandil. Kui vanemas ja keskmises põlvkonnas etendas suurt tähtsust õu, mis ühendas lapsi ja nende vanemaid, õpetas suhtlemist ja moraalseid ettekujutusi, siis nooremas põlvkonnas on õu potentsiaalseks ohuallikaks ning lapsed veedavad õhtuti vaba aega kodus arvuti taga või videofilme vaadates.

Võib väita, et olles Eesti ühiskonna ja kogu Ida-Euroopas toimuvate muutuste koostisosaks, reageerib Eestis elav vene pere paindlikult sotsiaalsetele ja majanduslikele muutustele, mille tagajärjeks on suured muutused vene perekultuuris. 21. sajandi kultuur näib maailma mastaabis integreeruva nähtusena, kus puutuvad kokku ja segunevad erinevad kultuurilised mõjutused, pere enda kultuuriline identsus ja kultuuritraditsioon osutuvad nõrgenenuteks.

Seda tõestab ka vene perede nüüdiskultuur, kus eelmiste põlvkondadega võrreldes on toimunud sügavad fundamentaalsed muutused.

Dissertatsiooni teaduslik uudsus seisneb püüdes ületada nimetatud teema senine äärmiselt tagasihoidlik läbiuuritus nii teoreetilisel kui ka uurimuslikul tasandil ning dissertatsiooni lõppjäreldest kaudu pakkuda rakendusvõimalusi interdistsiplinaarsel lähenemisel kasvatusteaduslikes uuringutes.

Dissertatsiooni seisukohad võivad aidata:

- tulevaste kasvatusteaduslike võrdlusuuringute läbiviimisel Venemaa venelaste ja Eestimaa venelaste vahel;
- kavandada Eesti integratsioonipoliitikat lähtuvalt suunitlusest konkreetsele kultuurikoodiga inimitüübile ning vältida anonüümsust, mis oli kahjuks siiani omane senisele integratsiooniprogrammile;
- prognoosida Eestimaa venelaste tulevast identiteeti – teades seda, on võimalik toetuda selle faktori tugevatele külgedele ja vältida juba eos võimalikke vigu;
- luua vastavad programmid aitamaks tugevdada pere kasvatuslikku potentsiaali, vältimaks pere edasist destabiliseerumist;
- aktualiseerida kultuuri ja vaimsuse osatähtsust alus- ning koolihariduses;
- kavandada erikursusi etnopedagoogikas ning kasvatusteaduses.

EDUCATIONAL CHANGES IN THREE GENERATIONS OF RUSSIAN FAMILIES LIVING IN ESTONIA: SOCIO-CULTURAL APPROACH

Summary

The aim of the study is to analyze and compare education of children in Russian families of Estonia over three generations.

- At the beginning of the study the following hypotheses were set:
- Contemporary Russian families are characterized by the changes common to a modern European family in general: nuclearization, decrease in birth rate, autonomy of the spouses in relation to the family and relatives and the rising number of cohabiting partners;
- Educational values that arose from the characteristic features of a collectivist culture have been replaced by individualistic educational values;
- The father's role in childrearing is consistently decreasing;
- Relations based on spiritual unity (*Gemeinschaft*) are being replaced by relations organized around functional principles (*Gesellschaft*).

The dissertation is based on a socio-cultural approach, which allows education to be seen from two aspects – the educational environment as a system of meanings and signs and social relations – that have been viewed through the changes which have taken place through three generations. A generation is viewed as an age group which shares attitudes, values and self-consciousness and recognize its belonging to a common group.

The analysis of the data of the older and middle generations is based on several methods, which combines questionnaires and analyzing essays. Qualitative data is processed and organized by means of domain analysis (Spradley 1979).

The analysis of the younger generation constitutes a triangulation of sources:

- a) An interview and a questionnaire, the analysis of which is based on mixed-design. The materials of the interview were processed according to the principles of grounded-theory.
- b) Empirical-analytical study of families and qualitative study (analysis of domains).
- c) Analysis of children's drawings, which is based on the methods devised by J.H. Dileo (Дилео 2001), taking also into account Homentauskas's principles of taking notes while dealing with drawings (Шапарь 2002: 490–495).

The study proved that during the 20th century the Russian population in Estonia had gone through three major transformations.

In the **older generation** the bearer of identity was a former peasant who became a leading figure in the Soviet society of those days – a worker in large-scale industry, whose patterns of behavior and thinking did not differ much from the traditional canons of peasant culture – while belonging in a new environment he was carrying the syndrome of peasant culture.

Being a post-figurative culture, the environment where the older generation grew up was teleologically organized: the existing network of family upbringing, rituals, music and social relations at both micro and macro levels was primarily directed towards preserving the *status quo*, where the ways of behavior and expression of an individual were strictly prescribed and regulated in space and time. Upbringing bore the imprint of both the Soviet ideology and the previous peasant culture; *Gemeinschaft* was strongly politicized in this generation.

Childrearing of the older generation developed in both the private and public environments; *Gemeinschaft* encompassed family, relatives, neighbours, children's subculture, strangers and even lifestyle as a whole. A child acquired contextual and situational competence through early obligations, tight personal relations with the community and continuous communication; becoming a part of traditional society and formation of a collective scale of values demanded as a primary aim the precise acquisition of the correct guiding principles for life, rules of behavior and social norms. An important role was played by the sacralized image of the homeland, of which a child had to become worthy.

The older generation developed humanistic and collectivist values in their children: sociability, solidarity, respect for elderly people, attentiveness to other people, responsibility, diligence, obedience, modesty and love of the homeland, all of which were related to the traditional communal world view. Rituals played an important role in the cultural landscape. They included not only Soviet holidays, but also church festivals, which dated back to peasant culture and had been preserved in family life.

Culture as a lifestyle was based on parents' participation in their children's outdoor plays, hobby theatre performances, relating past events to them and reading books together. Preparing a child for school and developing his/her talents were of minimal importance. Upbringing was mainly based on leveling authoritarian methods of upbringing, which can be explained by traditional Russian educational canons as well as by the period where the personal and public behavior of an individual were subjected to social evaluation, control and agreement with ideologically approved norms of behavior. A parent's personal example played an important role in upbringing children. It presumed great authority of parents in the eyes of the younger generation as well as accepting the values of the older generation by the new generation. Therefore, upbringing was deeply endogenous by its character where children acquired not only external rules of their parents' behavior but also their deep inner standards of behavior. Grandparents had an essential role in the upbringing of children. They were the link between different periods of time-an emotional and intellectual environment of communication for children.

Because of their thinking and behavior patterns the **middle generation** belonged to the urban environment, where social relations were less personified and more anonymous. The family culture of the middle generation belonged to the cultural space of the Soviet Union. Nevertheless, liberal ideals were also considered important. The established ideology allowed greater freedom, but as a result of the general de-mythologization of power, de-ideologization of family culture took place and the role of patriotic education in the family decreased.

The level of education of women and men of the middle generation became equal. A high level of education allowed women to realize themselves outside of the home and, as was the case in many families, to be the leader in the family. The tendency towards formation of the egalitarian family type developed. It was mainly based on equal participation of men and women in housework. Simultaneously another positive process took place, which was characterized by such factors as the relations within family strengthening and becoming more humane, the proof of which was introduction of milder forms of punishment; an attempt to free children from housework when they needed to learn; forms of spending spare time together as a family; the tradition of discussing the events of the day in the family circle; and playing with children.

The acquisition of cultural capital became important in the family education of the middle generation. It was mainly based on intellectual activity and sound development of the child. The number of domain units of educational environment did not decrease in the middle generation, but it went through a quantitative change, as only the family strengthened its position. It may be claimed that if community relationships were preserved, in the middle generation *Gemeinschaft* converged in the family, which together with children was highly valued. New family traditions developed, which did not originate from the village environment any more and were directed towards strengthening one's own family feeling. Some of the festivals originated from the Estonian cultural space (Midsummer, Christmas) but were interpreted in individual ways.

The greatest transformation took place in the **younger generation**, which may be called both the generation of de-industrialization and the generation of the Great Break. In this generation the number as well as the content of domain units changed. Two domains, family and kindergarten, play the greatest role in the educational landscape.

Gesellschaft has entered the family upbringing: family relationships have become more formal and rational, communication within the family grows smaller, upbringing is reduced to levelling educational technology where intellectual development of the child dominates. External communication of the family has gone through a major transformation. It was very intensive in the older and middle generations, and is very diminutive in the younger generation. The importance of communication within the family decreases, as a result of which in one-third of the families relations are built on functional basis. The hypothesis that the relations based on intellectual unity are being replaced by relations organized around functional principles found proof only in one-third of the families. The fact that for the respondents the family is important as psychological support and a factor of satisfaction.

Through three generations continuous nuclearization of the family took place, whereas in the younger generation two-thirds of the total number of families are nuclear families. The number of cohabiting partners has increased, comprising more than one-sixth of the sample. The decrease in birth rate is also characteristic. Thus proof was found for the hypothesis that contemporary Russian families are characterized by the changes common to the modern European family in general: nuclearisation, decrease in birth rate, autonomy of the spouses in relation to the family and relatives and an increase in the number of cohabiting partners.

The results of the research on two generations can be generalized in a table (Table 14).

Through three generations fundamental changes have taken place in roles – whereas in the older generation a quarter of the families belonged to traditional families, where the father was the head of the family and the breadwinner, today not more than one-sixth of the sample can be considered traditional. Simultaneously authoritarianism is decreasing in the families and democratization of family roles is taking place – among the younger generation two-thirds of the total number of families have both spouses acting as family leaders. The father’s role in the families has been constantly growing: on one hand his participation in housework has increased, on the other hand he is more actively involved with the child. The time fathers spend playing with their children has grown fivefold through three recent generations. Thus the hypothesis that the father’s role in childrearing is consistently decreasing was not proven.

Table 14. Educational-paradigmatic changes in the younger generation.

MIDDLE GENERATION	YOUNGER GENERATION
Humanistic values as ideals of world view	Transformation of higher humanistic values into abstract ideals
Sociocentrism	Anthropocentrism
Solidarity, altruism, self-sacrifice as higher values	Autonomy of a personality as a value
Traditions, stability	Innovation, mobility
Minimisation of needs	Hedonism
Passivity / Success psychology	Achievement psychology
Authority <i>pro</i> authoritarianism of parent	The authority of the parent is questioned by the child because of its content and its form. Parity relations between the child and parent.
Restriction of child’s freedom, obedience	(Unrestricted) freedom in behavior, clothing, opinions
Moral and patriotic substance in upbringing	Abundance of material factors as indicators of the care of parent, also in rewards and punishments carried out by parent
Emotional	Rational
Non-pragmatic approach	Utilitarian approach
Education as the terminal value	Education as instrumental value
Endogenous factors prevail	Exogenous factors prevail
Reflecting future professions in children’s play	Reflecting work in children’s play and in future imaginations as symbol of power and material well-being
Family has the function of upbringing. Kindergarten is a place where the parent goes for festive events and is not interested in its activities	Professional nature of education. New function of kindergarten as a provider of education <i>pro</i> training. The parent is interested in the activities and does not visit festive events
Family culture as a narrative culture (family mythology, interaction within the family, fairy tales, songs, books, extended family syndrome)	Decrease in interaction within the family as well as outside the family. At the same time increase in the importance of the family as a factor of psychological and emotional satisfaction

Children's subculture being passed down from generation to generation and a world view created by children themselves	Children's culture, which has been created by adults
Picnics and walks in nature as family traditions	Emergence of new family traditions such as family visits to McDonald's restaurants

In the younger generation a new attitude towards children is developing. On one hand a positive tendency can be observed, where children are primarily viewed as the source of happiness and the highest moral value for the family, not as a potential labour force in the family in the future. On the other hand, self-realization of an individual and developing his/her individuality is becoming a great value, in connection with which, next to family values, an important role is played by achieving material security and planning a personal career. In keeping with the changing attitude, in which children are not allowed to disturb their parents' daily lives, parents plan to have fewer children (an important role in reproductive behavior as a reason for depopulation is played by economic factors as well as uncertainty about the future).

A quarter of the respondents mention the fact that parents are not able to deal sufficiently with childrearing, while one-sixth of the sample note that in contemporary society the status of the parent in a child's mind depends on his/her social position. Two-thirds of the respondents agree with the statement that today's educational influence on children in families in general is decreasing.

The development of competitiveness presupposes viewing the autonomy of a person as a value, but also the prevailing of individualistic orientations and giving up education directed towards collective identity. The educational values that are directed towards increasing competitiveness can be considered individualistic as well: self-confidence, independent thinking, being one's own self. Thus the hypothesis that educational values that proceeded from the characteristic features of collectivist culture have been replaced by individualist educational values is proven.

The speed of the changes taking place in society exceeds the ability of many families of the younger generation to adapt to them, and as a result educational anomies, low educational performance and educational pessimism can be found in one in three families. Excessive workload of the parents, unwillingness to deal with their children and lack of competence in educational questions also has a negative impact on childrearing in families.

Through the three generations childrearing practices have changed considerably. In the older generation a relatively large role was played by child punishment, which is characteristic of Russian educational culture. In the younger generation providing children with incentives has become common. The methods of punishment have also become more child-centered: in the older generation physical punishment, standing a child in the corner or a parent's glance played an important role; in the middle generation the role of physical punishment had decreased considerably; and in the younger generation, instead of the types of punishment used by preceding generations, providing incentives or removing them is used. In the younger generation the parents endeavour not to suppress the child's individuality can be observed. Thus upbringing in Russian families in Estonia has become more democratic and acquired attitudes characteristic of child-centered education and mainly have changed their family culture by replacing traditional educational values with Western ones.

KOKKUVÕTTES KASUTATUD ALLIKAD

- ARVISTO, M., HEINLA, E. 2001. Eesti elanikkonna väärtushinnangud 1993. ja 1998. aastal. – E. Heinla (toim). *Kultuur, elukvaliteet ja väärtushinnangud*. Tallinn: TPÜ kirjastus, 90–109.
- GOERTZ, J. P., Le COMPTE, M. D. 1984. *Ethnography and qualitative design in educational research*. New York: Academic Press.
- INGLEHART, R. 1971. The silent revolution in Europe: Intergenerational change in post-industrial societies. – *American Political Science Review*. Vol. LXV, 4. Dec.: 991–1019.
- KITVEL, T. 2001. Kasvatuseväärtustest 20. sajandil. – E. Heinla (toim). *Kultuur, elukvaliteet ja väärtushinnangud*. Tallinn: TPÜ kirjastus, 16–49.
- KOVACZ, D., MAGGARD, S. W. 1993. The human face of political, economic and social change in Eastern Europe. – *East European Quarterly*, 3, 3–10.
- KRAAV, I. 1997. Kodukasvatusest lapsevanemate ja laste pilgu läbi. – I. Kraav (toim). *Laps. Lapsevanem. Seadus 1997*. Eesti Haridusfoorum 1997. Tartu: Tartu Ülikool, 24–61.
- KRAAV, I. 1998. Väärtused erinevate põlvkondade elus. – I. Kraav (toim). *Väärtuskasvatus*. Artiklite kogumik. Tartu: Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne, 6, 72–94.
- LINDE, S. 2001. Laste väärkohtlemine: vägivalda ilmingud eestlaste ja mitte-eestlaste hulgas. – T. Tulva (koost). *Laps ja pere tänases Eestis*. Tallinn: TPÜ kirjastus, 53–65.
- MASLOW, A. H. 1970. *Motivation and personality*. 2nd ed. New-York: Harper & Row Publishers.
- MAXELL, J. A., BASHOOK, P. G., SANDLOW, L. J. (1986). Combining ethnographic and experimental methods in educational evaluation. – D. M. Fetterman, M. A. Pitman (eds.). *Educational evaluation: Ethnography in theory, practice and politics*. Beverly Hills, CA: Sage.
- NEBORJAKINA, V. 2002. Pereväärtused kultuuris kui sotsiaalse adaptatsiooni faktor. – *Multikultuursus ja muukeelse kooli üleminek kakskeelsele õppekavale*. Tallinn: Jaan Tõnissoni Instituut, 59–75.
- NEUMAN, L. 1991. *Social research methods: qualitative and quantitative approaches*. 2nd ed. Boston, etc.: Allyn and Bacon.
- NORBERG, J. 2003. *Inimeste rikkus – globaalne turumajandus*. Eesti Entsüklopeedia-kirjastus.
- ORN, J. 1998. Meie kasvatustegelikkuse väärtustest. – *Acta Universitatis Scientiarum et Artis Educandi Tallinensis*. A9, 9–43.
- RUUS, V. 2002. Education, culture, and freedom. – T. Kuurme, S. Priimägi (eds.). *Competing for the future: Education in contemporary societies*. Tallinn: TPÜ kirjastus, 65–91.
- SAARITS, Ü. 2002. Erinevad põlvkonnad kasvatajana. – *Lapsepõlve paradoksid: Reaalsus ja tulevikusuundumused*. Tallinn: TPÜ kirjastus, 29–35.
- SCHUTZ, A. 1964. *Collected papers, II. Studies in social theory*. A. Brodersen (ed.). Hague: Martinus Nijhoff, 159–178.
- SINHA, D., TRIPATHI, R. C. 1994. Individualism in a collectivist culture: A case of coexistence of opposites. – U. Kim, H. C. Triandis, S. C. Kagitçibasi, C. Choi, G. Yoon (eds.). *Individualism and collectivism: Theory, method and applications*. Newbury Park, CA: Sage, 123–136.

- SPRADLEY, J. P. 1979. *The ethnographic interview*. New York, etc.: Holt, Rinehart and Winston.
- STRAUSS, A. 1987. *Qualitative analysis for social scientists*. Cambridge: Cambridge University Press.
- STRAUSS, A., CORBIN, J. 1998. Grounded theory methodology: An overview. – N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (eds.). *Strategies of qualitative inquiry*. Thousand Oaks, etc.: Sage Publications.
- TITMA, M. 2001. *Sõjajärgse põlvkonna elutee ja seda kujundanud faktorid*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- WARD, M. 1995. Butterflies and bifurcations: Can chaos theory contribute to our understanding of family systems? *Journal of Marriage and the Family*, 57, 629–638.
- WEBER, M. 2002. *Võimu ja religiooni sotsioloogias*. Vagabund.
- WINNICOTT, D. 1991. *The child, the family, and the outside world*. Harmondsworth. Middlesex: Penguin Books.
- БРОНФЕНБЕРНЕР У. 1976. *Два мира детства: Дети в США и СССР*. Москва: Прогресс.
- ВЫГОТСКИЙ Л. 2000. *Психология*. Москва: Апрель-Пресс, Эксмо-Пресс.
- ГИРЦ К. 1997. Влияние концепции культуры на концепцию человека. – *Антология исследований культуры*. Санкт-Петербург: Университетская книга: 115–140.
- ГРЕБЕНЩИКОВ И. В. 1982. Опыт исследования воспитательного потенциала семьи. – *Социологические исследования*, 2, 92–98.
- ГРИГОРЬЕВА Р., ШЛЫГИНА Н., БУДИНА О. 1996. *Быт русской семьи в малом эстонском городе*. Москва: Российская Академия Наук.
- ДИЛЕО Д. 2001. *Детский рисунок. Диагностика и интерпретация*. Москва: ЭКСМО-Пресс.
- КАРАХАНОВА Т. М. 2003. Ценностные ориентации работающих женщин и использование времени. – *Социологические исследования*, 3, 74–81.
- КОЗЛОВА Н. 1999. *Социально-историческая антропология*. Москва: Ключ-С.
- КОРОВИЦИНА Н. В. 1999. *Среднее поколение в социокультурной динамике Восточной Европы второй половины XX века*. Москва: Логос.
- КОРОВИЦИНА Н. В. 2002. Человек и общество в двух системных трансформациях Центральной и Восточной Европы. – *Социокультурные трансформации второй половины XX века в странах Центральной и Восточной Европы*. Москва: РАН, 7–18.
- ОРТЕГА-И-ГАССЕТ Х. 2000. *Избранные труды*. Москва: Весь Мир.
- СОРОКИН П. 2000. *Социальная и культурная динамика. Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений*. Санкт-Петербург: Издательство Русского Христианского гуманитарного института.
- ТЁННИС Ф. 2002. *Общность и общество. Основные понятия чистой социологии*. Санкт-Петербург: Владимир Даль.
- ТОЛСТЫХ А. 2000. *Опыт конкретно-исторической психологии личности*. Санкт-Петербург: Алетейя.
- ТУМАНОВ С. В. 2000. *Культурные миры молодых россиян: три жизненные ситуации*. Москва, Издательство МГУ.

AVALDAMATA ALLIKAD

KAIMRE, E. 1999. *Kolme põlvkonna kasvatuslikest uskumustest*: Tartu Ülikool. (Magistritöö.)

ORN, J. 1995. *Hädas kasvatuslega*. [Käsikiri.]

NIGLAS, K. 2001. *Combining quantitative and qualitative inquiry in educational esearch*. Dissertation submitted for the degree of Doctor of Phylosophy. Tallinn Pedagogical University.